

Vilniaus universitetas

Istorijos fakultetas

Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Barbara Pavlova

Paveldosaugos programa

Magistro studijos

Vilniaus mokslo bičiulių draugijos įnašas į Vilniaus miesto ir Vilniaus krašto kultūros paveldo apsaugą

Darbo vadovė: dr. D. Klajumienė

1. Vilniaus senamesčio panorama nuo Subačiaus kalno.

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS.....	3
I. VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS SUSIKŪRIMO APLINKYBĖS IR STRUKTŪRA.....	11
II. DRAUGIJOS NARIAI IR JŲ VEIKLOS APŽVALGA.....	16
III. LIETUVOS REPREZINTACINIŲ OBJEKTŲ IŠSAUGOJIMO LINK. III.1. VILNIAUS AUKŠTUTINĖ PILIS.....	20
III.2. TRAKŲ PILIŲ KOMPLEKSAS.....	24
IV. XX a. I pusėje IR XXI a. pradžioje PAVELDO IŠSAUGOJIMO KONCEPCIJŲ PARALELĖS.....	27
IŠVADOS.....	34
LITERATŪRA IR ŠALTINIAI.....	35
PRIEDAI.....	39
VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS VEIKĖJŲ, NUSIPELNUSIŲ PAVELDOSAUGOS SRITYJE BIOGRAFIJOS.....	39
ILIUSTRACIJOS.....	51
ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS.....	65
VILNIUS SCIENCE MATES' UNION COTRIBUTION TO THE CULTURAL HERITAGE PRESERVATION OF VILNIUS CITY AND VILNIUS SUMMARY.....	67

IVADAS

Lietuvos paveldosaugos pradmenys išvelgiami jau XIX amžiuje. Būtent tada inteligentijos sluoksniuose pastebimas aktyvesnis susidomėjimas kultūros paveldu, jo supratimu bei apsauga. Taigi, paveldosaugos sistema yra palyginus jauna sritis, su kiekviena diena vis labiau prasiskverbianti į visuomeninį gyvenimą ir tampanti neatsiejama jo dalimi. Vis dažniau informacijos sklaidos tarnyba nagrinėja kultūros paveldo apsaugos aktualijas. Kyla diskusijos dėl naujų pastatų statybų, dėl vertybių išsaugojimo pažeidimų, tobulinama teisinė sistema, viešinami projektų, tarptautinio bendradarbiavimo rezultatai. Deja, nedaug dėmesio skiriama kultūrinio palikimo išsaugojimo ištakoms bei pionieriams-romantikams, dirbusiems šitoje srityje susižavėjimo Vilniaus krašto kultūros palikimu vardan, išvelgusiems jo istorinę, tautinę ir ideologinę svarbą.

Į akiratį dažniau patenka publikacijos apie Lietuvos laikinąją archeologijos komisiją, įsteigtą Vilniuje „Senienų muziejų“, Lietuvos mokslo draugiją (toliau – LMD), veikusią lygiagrečiai su Vilniaus mokslo bičiulių draugija (toliau – VMBD). Draugijų veiklos sritys ir tikslai panašūs. Abiejų organizacijų nariai aktyviai ir entuziastingai stengėsi išsaugoti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) kultūrinį palikimą. Tik XX a. pradžioje politinė situacija, padalijusi Lietuvos žemės į dvi stovyklas, sukėlė, kaip rašoma draugijų susirašinėjimo dokumentuose, dirbtinę konfrontaciją. Nepaisant jos, per 33 savo egzistavimo metus nuo 1907 iki 1941 VMBD nuveikė Lietuvos labai nemažą kultūrinį darbą. Apie tai liudija archyviniai dokumentai, XX a. pirmosios pusės periodika, draugijos veiklos ataskaitos bei iki mūsų dienų Draugijos pastangomis išlikęs paveldas.

VMBD raida, veikėjai, jų darbai ir nuopelnai iki šiol nesusilaukė išsamesnės vientisos studijos. Rašydami Vilniaus krašto XX a. pradžios kultūrinio ir mokslinio gyvenimo raidos temomis, tyrinėtojai informaciją apie Draugijos veiklą pateikia kaip neatsiejamą to laikmečio elementą, bet nesudėdami jos į visumą. Taigi, šiame darbe bandoma papildyti kitų mokslininkų tyrimus, apjungti jų pateiktą informaciją, sudaryti ir aprašyti bendrą VMBD veiklos vaizdą. Taip pat siekiama aptarti Trakų salos ir pusiasalio bei Vilniaus Aukštutinės pilių saugojimo koncepcijas. Ypač aktuali šiandien yra Vilniaus Aukštutinės pilies nuošliaužos sutvarkymo ir jos šlaitų įtvirtinimo problema, kuri sukėlė Vilniaus miesto simbolio sunikimo grėsmę. Bus bandoma išanalizuoti dar nepublikuotus Marijono Moreliovskio (Marjan Morelowski) Pilies kalno ir šių dienų atsakingų už Vilniaus gynybinio komplekso tvarkymą asmenų ir institucijų apsaugos ir įtvirtinimo planus.

Tyrimo pradžioje buvo siekiama surinkti ir išanalizuoti medžiagą apie VMBD veiklos aplinkybes ir sritis. Tarpukario laikotarpyje Draugijos nariai intensyviai dirbo prie Vilniaus bažnyčių interjerų ir eksterjerų restauravimo. Ypač daug buvo padaryta atkuriant Šv. Teresės šventyklos freskas, šalinant fasado sienų skilimus, restauruojant jų puošiančias skulptūras. 1927 m. buvo atnaujintas Vilniaus miesto sergėtojos, Aušros Vartų Dievo motinos paveikslas, kurio legendas užrašė vienas iš VMBD įkūrėjų Vladislovas Zahorskis (Władysław Zahorski)¹. Draugijos nariai taip pat dirbo prie Šv. Mykolo, Šv. Onos bažnyčių, Katedros restauravimo, rinko ikonografinę medžiagą, piešiniuose įamžino liaudies meno medinius kūrinius, archeologinius radinius, numizmatikos rinkinius.

Ypač dėmesį traukė Draugijos dailės ir meno kolekcijos, jų kaupimas inventorinimas, saugojimas, eksponavimas parodose. Perskaičius kelias monografijas ir straipsnius, susipažinus su archyvuose saugomais dokumentais buvo aišku, jog šis tyrimas nepapildys esmingiau tos temos. Ji buvo kruopščiai ištyrinėta Laimos Laučkaitės ir Jolantos Širkaitės. Objekto pasirinkimą, iš dalies, lėmė pavasario pradžios įvykiai, susiję su Pilies kalno nuošliauža. Būtent šio objekto bei Trakų pilių atkasinėjimo, restauravimo ir konservavimo darbai buvo kone didžiausias VMBD indelis saugojant LDK kultūrinį paveldą. Draugijos dėka iki šių dienų išliko ne tik Trakų ir Vilniaus gotikinės pilis, bylojančios apie mūsų šalies galybę, atskleidžiančios architektūros savitumus.

Taigi šio darbo tikslas apžvelgti Vilniaus krašto politinę situaciją, VMBD susikūrimo ir veikimo metu, aptarti Draugijos struktūrą ir pateikti žinias apie jos įnašą saugojant LDK paveldą Vilniaus krašte. Darbe išsamiau nagrinėjami Trakų salos, pusiasalio pilių bei Vilniaus Aukštutinės pilies objektai, jų saugojimo problemos, koncepcijos, vykdomi tyrinėjimai ir restauravimai. Taip pat aptariamos mūsų dienų minėtų objektų XX a. I pusės ir XXI a. pradžios saugojimo koncepcijos ir jų paralelės.

Tikslui įgyvendinti iškelti šie uždaviniai:

- Apžvelgti VMBD susikūrimo aplinkybes,
- Pateikti jos struktūros aprašymą ir veiklos raidą,
- Išnagrinėti, kas buvo padaryta siekiant išsaugoti Vilniaus aukštutinę, Trakų salos ir pusiasalio pilis,
- Atskleisti kokios buvo XX a. I pusės ir kokios yra dabar paminėtų objektų saugojimo koncepcijos, išanalizuoti jas.

Išvardyti uždaviniai numato panašią darbo struktūrą. Pirmajame skyriuje aprašoma sudėtinga Vilniaus krašto politinė situacija, valdžios kaita, būtinumas laviruoti tarp įvairių, kartais visai nepagrįstų (vokiečių draudimas plėtoti veiklą) nutarimų. Visa tai mažino darbo našumą. Taip

¹ Zahorski W. *Podania i legendy Wileńskie*, Wilno, 1925.

pat pateikiama VMBD struktūra, kuri atskleidžia Draugijos narių pagrindinius interesus ir jų veiklos kryptis. Daugiausiai informacijos apie Draugijos sandara suteikia veiklos ataskaitos. Antroje darbo dalyje pateikiami svarbesni kultūros ir istorijos atžvilgiu VMBD narių darbai, jų naujumas ir reikšmė. Paskutiniuose šio darbo skyriuose nagrinėjami Vilniau Aukštutinės pilies ir Trakų salos bei pusiasalio pilių išsaugojimo planai ir darbai, lyginami su dabarties darbais. Pirmas darbo priedas suteikia skaitytojui daugiau žinių apie VMBD įkūrėjų ir pirmųjų narių gyvenimus, pomėgius ir darbus. Antrame priede sudėta VMBD narių tyrimų fotofiksacija bei ikonografinė medžiaga iš Draugijos fondo. Taip siekiama sukurti tikslesnį draugijos veiklos vaizdą.

Chronologiniai darbo rėmai apima 1907 – 1941 metus, t.y. nuo Draugijos įkūrimo iki uždarymo. Remiantis patvirtintomis nuostatomis, draugijos veiklą galima dalinti į du laikotarpius: 1907–1921 ir 1922–1941 metų. Ypač vaisingas yra antrasis veiklos periodas, kai mokslinio tyrimo darbui ėmė vadovauti universiteto profesoriai ir daktarai: prof. Stanislovas Koscialkovskis (Stanisław Kościałkowski), kun. dr. Česlovas Falkovskis (Czesław Falkowski), prof. Steponas Glikselis (Stefan Glixelli), prof. Jonas Priuferis (Jan Priufer), prof. Cecilija Ehrenkreutz (Cecylia Ehrenkreucowa), etnografė dr. Elena Cehak-Holubovič (Helena Cehak-Hołubowiczowa), architektai – Julius Klosas (Juljan Kłos), prof. Ferdinandas Ruščicas (Ferdynand Ruszczyk), Jurgis Remeris (Jerzy Remer), krašto architektūros istorijos tyrinėtojas dr. M. Moreliovskis, fotografas Jonas Bulhakas (Jan Bułhak), bibliografas Mykolas Brenšteinas (Michał Brensztejn)².

Darbą papildė paskutiniųjų įvykių nepublikuoti duomenys, kuriuos suteikė Vilniaus kultūrinio pilių rezervato (toliau – VKPR) vyriausiasis archeologas Gediminas Gendrėnas, su Trakų istorijos muziejaus direktoriumi Virgilijumi Poviliūnu susitikti nepavyko.

Istoriografijoje VMBD darbai dažniausiai nagrinėjami šalia kitų draugijų, susikūrusių tuo pačiu laikotarpiu, veiklos. Tai puikiai atsiskleidžia Henrikos Ilgievič (Henryka Ilgiewicz) monografijoje „*Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*“ („*Vilniaus draugijos ir mokslo institucijos XIX a.*“). VMBD minima tik tiek, kiek ji yra susijusi su XIX a. pabaigoje susikūrusiomis draugijomis. Autorė išskiria tą faktą, kad tiek lietuviškoje, tiek lenkiškoje istoriografijoje ši problematika dar nebuvo išsamiai išnagrinėta³. H. Ilgievič teigia, kad savo egzistavimo pradžioje VMBD buvo įstrigusi organizacinėse peripetijose. Jos pagrindinė veikla potencialas atsiskleidė tik tarpukaryje, kai Vilnius ir Vilniaus kraštas atiteko Lenkijai ir buvo atgaivinta Vilniaus universiteto (tuo metu Stepono Batoro universitetas) galybė. Tai akivaizdu iš Draugijos ataskaitų. Archyvinėje medžiagoje padaugėjo pokario metų susirašinėjimo su kitomis įstaigomis moksliniais ir organizaciniais klausimais dokumentų. Finansinėse ataskaitose aptinkamos

² *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*, red. kolegija Bandžius A., Grigonis J., Kubilius J., Merkys V., Vilnius: Mokslo, 1977, p. 171–217.

³ Ilgiewicz H. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.

didesnės sumos, skirtos tyrimams, leidybinei veiklai, muziejaus meno kūriniais tvarkyti ir eksponuoti.

Draugijos veiklą Vilniaus dailės srityje nušvietė dr. Laima Laučkaitė knygoje „Vilniaus dailė XX amžiaus pradžioje“⁴. Savo studijoje autorė rekonstruoja XX a. pradžios Vilniaus dailę, jos pobūdį ir funkcionavimą to meto visuomenėje. L. Laučkaitė stengėsi atsisakyti nacionalinės dailės termino ir kaip ji pati rašė „prisijaukinti“ miestą – pažinti jo praeitį ir paversti ją sava. Vis dėlto autorė išskyrė tris dailės segmentus: lenkiškąjį, lietuviškąjį ir žydiškąjį. Pirmajam atstovavo VMBD nariai. Iš jų verta paminėti tapytojus Eleną Remerytę (Helena Remer), Vincentą Sledziński (Wincent Sledziński), Juozą Balzukevičių (Józef Balzukiewicz), Stanislovą Jarockį (Stanisław Jarocki), portretistą Boleslovą Balzukevičių (Bolesław Balzukiewicz)⁵.

Monografijoje dėmesys sutelkiamas ne vien į asmenis, kūrusius meną. Pagarba atiduodama ir tiems, kas rūpestingai saugojo kultūros paveldą, kurių dėka mūsų valstybė gali pasigirti turtingais meno rinkiniais, o eiliniam praeiviui, užsukusiam į Vilniaus miesto muziejus ir besigrožinčiam išlikusiais kūriniais, gali atsiverti praeities uždanga. Tokie senovės mylėtojai, kaip Adomas Broel-Plateris (Adam Broel-Plater), Jozefas Tiškevičius (Józef Tyszkiewicz), Lucjanas Uziebla (Łucjan Uziebło), Kazimiras Podernia (Kazimierz Podernia), S. Jarockis ir kt. priklausė VMBD⁶. Po šių narių mirties gausios ir neįkainojamos kultūrine prasme jų meno kurinių kolekcijos atiteko Draugijai.

L. Laučkaitės darbas puikiai atskleidžia VMBD narių entuziazmą ir suinteresuotumą Vilniaus krašto dailės klestėjimu, jos gyvavimu. Deja, šiame darbe menkai tenagrinėjama VMBD struktūra, taip pat neanalizuojama architektūrinė, archeologinė bei muziejinė Draugijos veikla. Trumpa sričių apžvalgą pateikiama šiame darbe. Išsamesnė analizė bus galima tik po gilesnių ateities tyrinėjimų.

Reikia pažymėti, kad žymiausių Vilnijos architektūrinio ir archeologinio paveldo objektų, Vilniaus Aukštutinės, Trakų salos ir pusiasalio pilių, tyrimų publikacijos nestokoja skyrių apie VMBD mokslininkų grupių pastangas išsaugoti LDK sostinių, Trakų ir Vilniaus, pilis. Susidomėjimas pilimis neišblėso ir sovietmečiu.

Apie Vilniaus aukštutinę pilį rašė Eduardas Budreika⁷, išsamią monografiją publikavo Napoleonas Kitkauskas⁸. Joje asmenys, besidomintys tarpukario laikotarpiu, viename iš skyrių gali rasti informacijos apie tuometinius objekto tyrinėjimus, inicijuotus VMBD narių. Senus pilies kalno piešinius, graviūras bei nuotraukas (dauguma originalų saugoma Vilniaus Dailės Muziejuje) surinko

⁴ Laučkaitė L. *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*. Vilnius: Baltos lankos, 2002.

⁵ Ten pat, p. 21–27.

⁶ Ten pat, p. 40.

⁷ Budreika E. *Vilniaus pilis*. Vilnius: Mintis, 1977.

⁸ Kitkauskas N. *Vilniaus pilys*. Vilnius: Mokslas, 1989.

Vladas Drėma savo veikale „Dingęs Vilnius“⁹. Senos Vilniaus aukštutinės pilies nuotraukos surinktos Lietuvos nacionalinio muziejaus išleistame albume. Dauguma tų vaizdų yra iš XX a. pradžios¹⁰. Pilies kalnas užfiksuotas iš skirtingų miesto vietų. Stebina neįprastos dabar senojo bokšto matymo perspektyvos. Gausi ankstesnių amžių vaizdinė medžiaga bei nematyta leidiniuose pačių VMBD veikėjų daryta Trakų salos pilies, Vilniaus aukštutinės pilies atkasinėjimo ir konservavimo darbų fotofiksacija saugoma Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) Draugijai skirtame 1135 fonde¹¹.

Nepublikuota LTSR Kultūros ministerijos užsakymu T. Dambrauskaitės parengta Vilniaus aukštutinės pilies kunigaikščių rūmų istorinių tyrimų apžvalga¹². Pagrindinį dėmesį jos autorė skyrė ikonografijos rinkimui. Tuo metu daugelis ikonografijos pavyzdžių buvo žinomi, bet išblaškyti po įvairių įstaigų saugyklas. Jų surinkimas, sukaupimas bei publikavimas viename iliustracijų albume buvo tikslingas. Autorė išanalizavo XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios Vilniaus aukštutinės pilies būklės ir rekonstrukcijos darbus. Šis klausimas nebuvo išsamiai išnagrinėtas. Atskiros monografijos šia tema nepublikuotos iki dabar.

Vertingą informaciją turi Elenos ir Vladimiro Holubovičių (Helena ir Włodzimierz Hołubowicze) vykdomų 1940 m. Pilies kalno kasinėjimų pranešimas¹³. Daugiau žinių apie tyrinėjimus suteiktų šio darbo ataskaitos, bet jos neišliko iki mūsų dienų. Sudarant pilies liekanų ir kalno išsaugojimo koncepciją, šiomis ataskaitomis rėmėsi Marijonas Moreliovskis (Marjan Morelowski)¹⁴. M. Moreliovskio laikų objekto probleminės sritys ir jų sprendimai nedaug tesiskiria nuo aktualijų, su kuriomis susiduria Vilniaus pilių kultūrinio rezervato darbuotojai.

Kultūrinio ir istorinio atžvilgiu yra svarbi ir Trakų Vytauto Didžiojo rezidencija. XX a. pradžioje jos pasigailėtina būkle susirūpino pavieniai privatūs asmenys – Vandalinas Šukevičius (Wandalin Szukiewicz) ir Stanislovas Lorencas (Stanisław Lorentz), vėliau tapę VMBD nariais ir tęsę šio objekto išsaugojimo kampaniją. Jų pradėtą darbą po Antrojo pasaulinio karo toliau vykdė Adolfas Tautavičius, Sigitas Lasavickas. Nepralenkiamas Trakų pilių gynybinio komplekso tyrinėtojas bei publikuotojas buvo Stasys Mikulionis. Kartu su A. Baliuliu bei A. Miškiniu jis parengė XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios Trakų retrospekcinę schemą. Remdamasis savo atliktais tyrimais, pilių restauravimo projektais, surinkta archyvine ir publikuota medžiaga, jis išsamiai apibūdino Trakų pilių ir svarbiausių miesto pastatų statybos raidą ir architektūrą monografijoje, kuri

⁹ Drėma V. *Dingęs Vilnius*. Vilnius: Vaga, 1991.

¹⁰ *Vilniaus pilis senosiose fotografijose*, sud. Karpavičius E., Stoškus K., Prelgauskas A., Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1995.

¹¹ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 1135.

¹² Dambrauskaitė T. Vilniaus aukštutinės pilies kunigaikščių rūmų tyrimai, *Vilniaus pilių valstybinis kultūrinis rezervatas Vilniaus pilių* (toliau – VPVKKR), 1986, t. 1.

¹³ Holubovičiai E. ir V. *Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas*. Kaunas, 1941.

¹⁴ Pismo M. Morelowskiego na kąt uformowania wierzchołka góry Zamkowej w Wilnie, *Lietuvos dailės muziejaus archyvas* (toliau – LDMA), f. 2, ap. 1, b. 13, l. 41–47.

buvo išleista 1991 metais¹⁵. Joje aptariamos VMBD pastangos sustabdyti Trakų pilių liekanų nikimą.

Įvairūs VMBD veiklos aspektai atsiskleidžia straipsniuose, kuriuose nagrinėjama LMD ir su ją bendradarbiavusių organizacijų veikla.

Gediminas Zemlickas straipsnyje „Tautos atgimimo keliu“ VMBD egzistavimą sieja su Lenkijos istorinės tradicijos ir tautinės savimonės palaikymu bei plėtojimu Vilniaus krašte¹⁶. Nuolatos pabrėžiama, kad tai, kas yra draugijos padaryta, nuveikta yra Lenkijos labui. Straipsnyje palaikoma konfrontacijos nuotaika, o pačių faktų apie draugiją ir jos vaidmenį, saugant LDK paveldą nėra daug.

Dr. Aldonos Kačerauskienės straipsnyje didesnis dėmesys skiriamas LMD, bet čia jau užsimenama apie draugijų bendrus siekius saugojant protėvių kultūrinį palikimą. Autorė keliais sakiniais aprašo VMBD struktūrą, veiklos pobūdį ir išvardija sritis¹⁷.

Išsamesnis yra Irenos Petrauskienės straipsnis, kuriame pateikiama glausta draugijos istorijos apžvalga, minimi žymesni jos nariai ir jų nuveikti darbai bei publikacijos¹⁸.

Daugiau informacijos apie VMBD yra dr. Jolantos Širkaitės darbe, išspausdintame Kultūros ir meno mokslo ir studijų institucijų asociacijos leidinyje „Kultūros istorijos tyrinėjimai“. Autorė aprašo susiklosčiusias sąlygas, kuriose subrendo mintis ir poreikis įsteigti VMBD. Straipsnyje atskleidžiamas draugijos nuopelnas dailės ir meno kūrinių kaupimui ir išsaugojimui, išvardijami eksponatai, paveikslų rinkiniai iš Vakarų Europos dailės kolekcijos, taip pat pabrėžiama, kad ši veikla padėjo „tvirtus pagrindus vienam didžiausių Lietuvoje – Vilniaus dailės muziejui“¹⁹.

Pagrindinę informaciją apie VMBD narius, jų nuveiktus darbus, specializacijos sritis, susirašinėjimą su kitomis organizacijomis teikia dokumentai, sukaupti fonde Nr. 1135 ir saugomi LVIA. Kai kurie dokumentai mikrofilmuoti. Jie suteikia žinių apie restauruotus Vilniuje dailės meno kūrinius, bažnyčių sieninės tapybos, viršutinės pilies archeologinius tyrimus ir konservavimo darbus, dalį iš jų papildoma aprašai, informuojantys šiandieninį skaitytoją apie darbų planus, metodiką bei sunkumus, su kuriais teko susidurti Vilniaus ir Vilniaus krašto paveldosaugininkams tarpukaryje, kada technologinės galimybės buvo skurdesnės.

¹⁵ Baliulis A., Mikulionis St., *Miškinis A. Trakų miestas ir pilys*. Vilnius: Mokslas, 1991.

¹⁶ Zemlickas G. Tautos atgimimo keliu [interaktyvus]. 2007. Žiūrėta 2008-02-21. Prieiga per internetą: <<http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/node/444>>.

¹⁷ Kačerauskienė A. Vilniaus draugijos – kultūros šviesa. 2007. Žiūrėta 2008-02-21. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/05/16/darb_01.html>.

¹⁸ Petrauskienė I. Vilniaus mokslo ir meno muziejus, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1985, p. 42–49.

¹⁹ Širkaitė J. Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai, *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius: Gervėlė, t. 5, 1999, p. 336–359.

Dalis draugijos dokumentų po jos likvidavimo 1941 m. atiteko Lietuvos dailės muziejaus archyvu. Iš jų galima sužinoti apie sukauptus VMBD meno kūrinius, apie kultūros vertybių išsaugojimo koncepcijų pasiūlymus, jų įgyvendinimo vizijas²⁰.

VMBD narių, žymių kultūros ir mokslo veikėjų rankraščiai bei straipsniai, rašyti menotyros, etnologijos, istorijos, geografijos temomis saugomi, Mokslo akademijos bibliotekoje.

Pasirinktos temos nagrinėjimui naudingos VMBD ataskaitos, susirinkimų protokolai. Jose pateikiami narių ir jų publikacijų sąrašai, nuveiktų darbų trumpi aprašymai, finansinės padėties apžvalga, tiksli depozitų apskaita, muziejuje apsilankiusių svečių sąrašai²¹.

Duomenų apie draugijos narių interesų kryptis ir veiklą randama atskirose monografijose, atsiminimuose bei internetiniuose šaltiniuose. Pavyzdžiui, Mirosłavo Gajevskio (Mirosław Gajewski) straipsnyje plačiai nušviečiama V. Šukevičiaus, besidominčio Vilniaus krašto istorija, veikla. Šis mokslininkas vienas pirmųjų pradėjo senovės gyvenviečių paiešką, domėjosi piliakalniais, laidojimo papročiais, tautine architektūra (koplytėlės, kryžiai)²².

Susipažinus su archeologiniais šaltiniais ir išleistomis publikacijomis paaiškėjo, kad kai kurios Draugijos veiklos sritys nepakankamai ištyrinėtos arba nenagrinėtos visai. Vertos dėmesio kai kurios MVBD meno kūrinių kolekcijos. Išsamesnių tyrimų reikalauja A. Zaborskio XIX–XX a. sandūros dailininkų darbai ir jų likimas taip pat pavieniai draugijos skyriai jų raida ir nariai. Atskyros studijos reikėtų ir VMBD numizmatikos rinkiniams. Norint aprėpti vienoje monografijoje VMBD nuveiktus darbus reikia tam skirti ne vienerius metus. Todėl rašant šį darbą nutarta apsiriboti Draugijos struktūros aprašymu, pagrindinės veiklos (siekiant išsaugoti Vilniaus krašto paveldą) apžvalga bei Lietuvos istoriją ir grožį atspindinčių simbolių, t.y. Vilniaus aukštutinės pilies ir Trakų pilių Draugijos tyrinėjimų nagrinėjimu. Tai buvo pirmieji VMBD didesnės svarbos ir masto užsibrėžti tikslai, kurių įgyvendinimas tęsėsi visą Draugijos egzistavimo laikotarpį, pasiekę kulminaciją XX a. pabaigoje. Paskutinėji įvykiai, susiję su Pilies kalno rytinio šlaito nuošliauža, paskatino surinkti žinias apie dabartinių institucijų, besirūpinančių išvardytais kultūrinio paveldo

²⁰ LDMA, f. 1, 2, 3.

²¹ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932*, Wilno;
Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1931, Wilno;
Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938, Wilno;
VMBD veikla 1907–1932 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 201;
VMBD veiklos ataskaita 1923 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 133;
VMBD veiklos ataskaita 1924 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 137;
VMBD veiklos ataskaita 1936 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 238;
VMBD veiklos ataskaita 1937 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 243;
VMBD veiklos ataskaita 1938 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 253;
VMBD veiklos ataskaita 1939 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 260;
VMBD bendrųjų susirinkimų protokolai 1907–1938 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 8.

²² Gajewski M. Wilniane zasłużeni dla Litwy, Polski, Europy i świata [interaktyvus]. 2001. Žiūrėta 2008-03-03. Prieiga per internetą: <http://www.nasz-czas.lt/Fundacja/Wilniane_zasl/szukiewicz.html>.

objektais, jų saugojimo koncepcijas. Taigi, viename iš darbo skyrių numatoma XX a. I pusės ir nūdienių planų analizė.

I. VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS SUSIKŪRIMO APLINKYBĖS IR STRUKTŪRA

Nuvilnijusi Rusijos imperijos platybėmis 1905–1907 m. revoliucija sudarė palankesnes sąlygas Lietuvos kultūriniam atgimimui. Po ilgalaikės stagnacijos, inspiruotos carinės valdžios draudimų, pradėta steigti draugijas. Vienos aktyviausių, nusipelnusių paveldo infrastruktūroje, yra LMD ir VMBD. Abiejų draugijų nuveikti darbai atskleidžia jų vienodą tikslą - siekį išsaugoti Lietuvos kultūrinį paveldą. Tik šio tikslo buvo siekiama vadovaujantis skirtingais ideologiniais principais.

1865 m. panaikinus Eustachijaus Tiškevičiaus (Eustachy Tyszkiewicz) sudarytą Archeologijos komisiją, Vilnius daugiau kaip 40 m. gyvavo be mokslo institucijos. Bet Vilniaus krašto inteligentijos pasąmonėje visada ruseno viltis sutelkti mokslinį potencialą istorijos, tradicijų, gyvenusių šioje teritorijoje tautų etnografinės medžiagos tyrinėjimams. Legalios mokslų draugijos įkūrimo iniciatoriai buvo Alfonsas Parčevskis (Alfons Parczewski), dr. V. Zahorskis, Eliza Ožeškień (Eliza Orzeszkowa), Juozas Montvila (Józef Montwiłł), Juozas Hlaskas (Józef Hłasko), Česlovas Jankovskis (Czesław Jankowski), Vladislovas Tiškevičius (Władysław Tyszkiewicz), Laurynas Puttkameris (Wawrzyniec Puttkamer)²³. A. Parčevskio, V. Zahorskio ir J. Montvilos pastangomis mintis virto realybe. 1906 m. spalio 22 d. vaikų globos draugijos salėje įvyko susirinkimas, kuriame buvo išrinkta komisija draugijos organizaciniais reikalams tvarkyti, parengti įstatai, įregistruoti pirmieji nariai. 1907 m. sausio 29 d. draugija buvo registruota Vilniaus miesto ir apskrities viršininke įstaigoje²⁴. VMBD vadovavo Jonas Kurčevskis (Jan Kurczewski), jo pavaduotoju išrinktas dr. V. Zahorskis, už finansus buvo atsakingas J. Montvila. Iš pradžių Draugija neturėjo pastovios būstinės ir jos pirmieji posėdžiai vyko vis kitoje vietoje²⁵.

Draugijos įstatuose buvo nurodoma, jog jos nariu galėjo tapti visi norintys, turintys aukštąjį mokslinį išsilavinimą, norintys diegti žinias ir literatūrą lenkų kalba, puoselėti meną bei vykdyti tyrimus botanikos, etnografijos, istorijos, ekonomikos ir statistikos srityse. VMBD nutarė leisti periodinius leidinius, mokslinius traktatus ir mokslinio pobūdžio straipsnius, rašytus jos narių²⁶.

Nepaisant to, kad Draugijos dokumentai, darbų aprašymai, publikacijos buvo rašomos lenkų kalba ir dauguma jos narių buvo lenkakalbiai jos nariais galėjo tapti asmenis nepriklausomai nuo tautybės. Iš jų paminėtinas vienas iš LMD steigėjų Jonas Basanavičius, kuris buvo VMBD

²³ VMBD bendrų susirinkimų protokolai 1907–1938 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 8, l. 8.

²⁴ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932*, Wilno, 1932, s. 5.

²⁵ *Ten pat*, s. 6.

²⁶ Vl. Zahorskio rinkta medžiaga apie VMBD, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 26, l. 22.

garbės nariu ir palaikė ryšius ir dalijosi patirtimi su VMBD dirbusiais mokslininkais. Taigi, kalbos apie įtemptus santykius tarp draugijų, dirbusių kultūrinėje erdmėje, buvo nepagrįstos.

Vis dėlto VMBD priimta laikyti lenkiška organizacija, tiriančia Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau- LDK) lenkiškąsias tradicijas. Vis dėlto negalima griežtai teigti, jog VMBD nariai siejo Vilniaus krašto kultūrinį palikimą su Lenkijos valstybe ir jos kultūrinėmis tradicijomis. Kai kurie draugijos atlikti tyrimai aiškiai atskleidžia šio krašto individualumą ir autonomiškumą.

VMBD kasmet organizavo narių susirinkimus, kuriuose buvo skaitomi Draugijos veiklos ataskaitų pranešimai, moksliniai referatai, kurių aptarimai kartais užsitęsėdavo iki vėlumos²⁷. Audringos diskusijos liudijo žmonių skirtingą požiūrį į svarstomas problemas, kas buvo geras impulsas ieškoti atsakymų, naujų minčių, plėtoti mokslą.

Nuo pirmųjų Draugijos egzistavimo dienų jai buvo dovanojamos privačios meno, numizmatikos rinkinių kolekcijos, dokumentai, knygos bei rankraščiai. Atsirado poreikis muziejui, bibliotekai ir archyvui įkurti.

Pirmąja Draugijos rinkinių prieglobsčio ir eksponavimo vieta tapo Juozo Przędzieckio (Jóyef Przędziecki) vila Naujojoje Alėjoje. Rinkinių sparčiai gausėjo, reikėjo naujo, didesnio pastato. Pagalbą pasiūlė Trakų Vokės dvaro savininkas Hilarijus Lenskis (Hilary Łęski). Jis atidavė įrengtas savo name patalpas ir padovanojo už 11000 rublių nupirktą 1700 kvadratinį metrų sklypą Lelevelio g. 8²⁸. Jame 1914 m. išaugo specialiai VMBD muziejui pritaikytas namas, kuriam pastatyti dalį lėšų skyrė H. Lenkis, o kitą dalį padėjo gauti J. Montvila, suteikęs kreditą. Šiame pastate buvo įkurta paveikslų galerija ir iki Antrojo pasaulinio karo pradžios veikė nuolatinė ekspozicija²⁹.

VMBD muziejus buvo atviras lankytojams kiekvieną sekmadienį nuo 12 iki 14 valandos. Jame miesto gyventojai ir jo svečiai galėjo apžiūrėti archeologinius, numizmatikos, keramikos rinkinius, skirtingų Lietuvos etnografinių regionų ornamentuotų audinių kolekciją. Ypač turtinga buvo meno kūrinių - paveikslų, piešinių, vietinių ir užsienių meistrų skulptūrų bei drožinių ekspozicija³⁰. Dauguma eksponatų buvo aprašyti, prastos būklės eksponatai sutvarkyti ir restauruoti. Atsakingas VMBD muziejaus darbuotojų požiūris į rinkinių saugojimą lėmė tai, kad vertingi ir įdomūs jų egzemplioriai išliko, o informacija apie juos paveldosaugininkams, meno istorijos tyrinėtojams leidžia geriau susipažinti su praėjusių laikotarpių kultūros apraiškomis, nustatyti panašių daiktų vertę.

²⁷ VI. Zahorskio rinkta medžiaga apie VMBD, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 26, l. 50.

²⁸ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932*, Wilno, 1932, s. 6.

²⁹ *Ten pat.*

³⁰ VMBD muziejaus būklė 1907–1929 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 13, l. 13.

Tais pačiais metais prie VMBD prisijungė Vilniaus mokslo ir meno draugija. Jos narių grafų Antano ir Vladislovo Tiškevičių bei Lucjano Uzięblos (Lucjan Uziębło) surinkti vertingi meno kūriniai papildė VMBD muziejaus fondus³¹. Ypač vertinga buvo Vakarų Europos tapybos darbų kolekcija. Ją sudarė Stanislovo Fiorentinio (Stanislaw Fiorentini), Antano Kolbo-Sieleckio (Antoni Kolba-Sielecki) ir V. Tiškevičiaus dovanoti paveikslai³².

Pirmasis pasaulinis karas, kaip rašo V. Zahorskiui savo laiške V. Šukevičius, įnešė sumaištį į nusistovėjusią tvarką. Jis pergyveno dėl rinkinių išgrobstymo ir sunaikinimo³³. Karo laikotarpio draugijos ataskaitose rašoma, jog vis daugiau mokslininkų palikdavo Vilnių, ėmė stigti darbuotojų. Karo metu atsiųsti rinkiniai ilgą laiką gulėjo nesutvarkyti ir nesuinventorinti saugyklose³⁴.

Vienas karo padarinių buvo pinigų trūkumas. Muziejus retai susilaukdavo finansinės privačių asmenų paramos. Buvo nuspręsta visko nekaupiti. Dėl vietos stokos 1928 m. buvo atskirtas muziejaus gamtos skyrius ir perduotas Stepono Batoro universiteto Gamtos muziejui³⁵. Nuo tada muziejus pradėjo kaupti eksponatus, išskirtinai susijusius su buvusia LDK teritorija. Ypatingas dėmesys buvo skiriamas Vilniaus kraštui. Nuo 1927 m. gruodžio 31 d. VMBD muziejui vadovavęs M. Brenšteinas suskirstė jo ekspoziciją pagal temas. Ekspozitai buvo išdėstyti aštuoniose salėse³⁶.

J. Širkaitė nustatė, kad VMBD muziejaus rinkiniai 1941 m. buvo perduoti Lietuvos TSR mokslų akademijai (toliau – MA). Dailės rinkiniai pateko į Lietuvos TSR dailės muziejaus fondus³⁷.

Draugijai taip pat buvo dovanuojami rankraščiai, žemėlapiai, dokumentai, privati ir oficiali korespondencija. Susikaupusiam archyvui vadovauti buvo paskirtas S. Kosciolkovskis. Jo pagrindą sudarė M. Brenšteino, Aleksandro Jelskio (Aleksander Jelski), Aantano ir Vladislovo Tiškevičių, J. Kurčevskio, Salomeos Kostrovickos (Salomea Kostrowicka), Irenos Karlovič (Irena Karłowicz), E. Ožeškienės dovanota medžiaga. Buvo sukaupti Tado Kosciuškos (Tadeusz Kościuszka) laišakai Juozui Serakauskui (Józef Sierakowski), XVII ir XVIII a. „*Miscellanea*“ ir „*Silvae rerum*“ leidiniai. Po V. Šukevičiaus mirties Draugijai atiteko per daugelį veiklos metų sukaupta medžiaga. 1920 m. VMBD archyvas pasipildė A. Tiškevičiaus turėtais XIX a. Lietuvos bažnyčių aktais³⁸.

³¹ Širkaitė J. Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai, Vilnius, p. 345.

³² *Ten pat*, p. 351.

³³ V. Zahorskio korespondencija, LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 6, l. 118.

³⁴ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932*, Wilno, s. 9; VMBD veikla 1907–1932, LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 201, l. 30–34.

³⁵ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1928*, Wilno, s. 24.

³⁶ VMBD muziejaus būklė 1907–1929 m., LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 13, l. 27.

³⁷ Širkaitė J. Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai, Vilnius, p. 359.

³⁸ VMBD bendrų susirinkimų protokolai 1907–1938 m., LVIA ap. 22, b. 8, l. 11;

Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932, Wilno, s. 40.

Po Draugijos likvidavimo jos archyvinė medžiaga atiteko Mokslų akademijai Istorijos archyvui.

Knygos – tai neatsėjamas mokslinės veiklos atributas. Veiklos pradžioje VMBD negalėjo pasigirti gausia biblioteka. Bet jau 1912 m. bibliotekos, įsikūrusios pirmame J. Przewdzieckio vilos aukšte, fondai sudarė apie 40 tūkst. tomų³⁹.

Nuo 1924 m. biblioteka dirbo kasdien nuo 16 iki 18 valandos išskyrus šeštadienius ir šventines dienas. VMBD biblioteka buvo išlaikoma iš Lenkijos Respublikos religijų ir visuomeninio švietimo ministerijos lėšų. Ilgą laiką su pertrauka 1911–1918 m. bibliotekai vadovavo Liudvikas Čarkovskis (Ludwik Czarkowski). Po jo mirties 1928 m. šios pareigos buvo paskirtos S. Kosciolkowskiui ir M. Brenšteiniui.

Nuo 1911 m. iki Pirmojo pasaulinio karo Draugijoje veikė medicinos ir gamtos sekcija. Matyt, dėl trumpo veiklos laikotarpio apie ją liko mažai žinių, nedaug informacijos randama ir VMBD ataskaitose bei archyvinėje medžiagoje.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, užsibaigė organizacinis Draugijos veiklos etapas. Per šiuos metus draugija stengėsi struktūrizuoti darbą, kaupė eksponatus, turėjo rūpesčių dėl būstinės, jos veikla buvo reglamentuota, carinė valdžia buvo numaciusi apribojimų, kuriuos, kaip galima spręsti iš ataskaitų, stengtasi apeiti.

Nepaisant to, kad Draugijos būstinė buvo netoli Žaliojo tilto ir dujų rezervuaro, t.y. šalia objektų, kurie galėjo būti rusų armijos susprogdinti jai atsitraukiant, ji karo metais nepatyrė didelių nuostolių. Nežymiai nukentėjo pastatas, rinkiniai liko savo vietose nors, besikeičiant valdžioms, galėjo būti išgrobstyti.

Vokiečių okupacijos metais VMBD išgyveno stagnaciją. Naujoji valdžia įregistravo Draugijos įstatus, bet dėl karinių veiksmų uždraudė jos veiklą neribotam laikotarpiui. 1916–1918 m. nevyko kasmetiniai Draugijos narių susirinkimai, buvo apsiribota vadovybės susitikimais ir rinkinių tvarkymu. Nebėra VMBD išvardintų metų publikuotų ataskaitų. Daugelis narių paliko miestą arba visai išvyko iš šalies. Itin skausminga Draugijai buvo jos pirmininko J. Kurčevskio mirtis. Iš esmės okupacinės valdžios veiksmus lenkiškos mokslininkų ir visuomenės veikėjų organizacijos atžvilgiu sunku paaiškinti. Baltarusių ir lietuvių draugijoms tokie apribojimai nebuvo taikomi⁴⁰.

Vilniaus miestui ir Vilniaus kraštui tapus Lenkijos valstybės dalimi Draugijai atsivėrė platesnės veiklos galimybės. Iš mažos būstinės ji peraugo į rimtą bei svarbią kultūros ir mokslo instituciją. Jos užsibrėžti tikslai buvo grandioziniai ir siejami su Stepono Batoro universiteto veikla.

³⁹ Širkaitė J. Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai, p. 342.

⁴⁰ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932*, Wilno, s. 9.

Viena pirmųjų užduočių buvo naujų įstatų parengimas ir registravimas (Vidaus reikalų departamentas, 1922 kovo 14 d.⁴¹). Šiuo laikotarpiu susiformavo trys Draugijos veiklos kryptys-skyriai, sutelkiantys tam tikrų interesų mokslininkų ir visuomeninių veikėjų grupes. Pirmame skyriuje būrėsi asmenys, jaučiantis potraukį filologijai, literatūrai ir menui; antrame – teikiantys pirmenybę gamtamokslinėms tyrinėjimams ar medicinai; trečiam skyriui priklausė filosofai, istorikai bei teisininkai. Skyriams buvo suteikta autonomija, o jų narių pagrindinė užduotis buvo tirti, kaupti ir analizuoti medžiagą bei pateikti ją komunikatuose ir publikacijose, kad kiekvienas skaitytojas, besidomintis viena ar kita tema, galėtų susipažinti su naujausiais faktais. Padaugėjo leidinių, pasirodė rinktiniai darbai, monografijos vainikavo kelerių metų mokslinius tyrinėjimus. Trečias skyrius 1923–1939 m. leido tęstinį mokslo leidinį „Ateneum Wileńskie“, skirtą meno ir kultūros temoms pavišinti⁴².

M. Moreliovskio iniciatyva 1931 m. prie VMBD pradėjo veikti Meno istorijos sekcija⁴³. Joje susibūrė kvalifikuoti kraštotyrininkai. Pirmininku buvo išrinktas M. Moreliovskis, o jo pavaduotoju dr. Raimundas Gostkovskis (Rajmund Gostkowski).

Tokia VMBD struktūra leido jos nariams tikslingai dirbti pasirinkta kryptimi. Darbas buvo geriau koordinuojamas ir efektyvesnis. Tuo galima įsitikinti iš atliktų draugijos darbų.

⁴¹ VMBD įstatai, LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 127, l. 1.

⁴² Viliūnas G., Literatūrinis gyvenimas okupuotame Vilniuje, *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*, Vilnius: Vilniaus knyga, 2001, p. 597.

⁴³ *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*, red. kolegija Bandžius A., Grigonis J., Kubilius J., Merkys V., Vilnius: Mokslo, 1977, p. 216.

II. DRAUGIJOS NARIAI IR JŲ VEIKLOS APŽVALGA

Pirmaisiais veiklos metais VMBD buvo paskendusi organizaciniuose reikaluose, užsiėmusi būstinės paieškomis ir įplaukiančių meno, dokumentų, knygų rinkinių tvarkymu. Draugija nelaukė, kad meninę ir istorinę svarbą, turinčios kolekcijos VMBD fonduose atsirastų savaime. Rinkinių skaičius gausėjo, kartais ilgametės, VMBD narių ir kolekcijų savininkų korespondencijos dėka. Šioje srityje vaisingos buvo M. Brenšteino pastangos. Jo dėka Draugijai atiteko Marijos Butrymovnos (Marija Butrymówna) vario dirbinių rinkiniai iš Pakalniškio apylinkių Kauno gubernijoje, Pašušvio dvaro savininko Antano Zaborskio (Antoni Zaborski) archeologiniai radiniai iš Žemaitijos apylinkių, gausi numizmatikos kolekcija, kurią vėliau sukatalogavo V. Zahorskis⁴⁴. Monetų ir medalių pusės buvo fiksuojamos popieriaus ir pieštuko pagalba⁴⁵. Galima daryti prielaidą, kad taip elgtasi norint išsaugoti ir apsidrausti, kad liktų grafinė medžiaga monetos arba medalio dingimo ar vagystės atveju.

Taip pat Draugijos rinkinius papildė vertingi eksponatai Marijono Broel-Platerio (Marjan Broel-Plater) dovanoti iš Švėkšnos dvaro. Ypač turtinga buvo numizmatikos kolekcija dovanota Francuzovičių (Francuzowicze), Mykolo Oginskio (Michał Ogiński) žmonos Marijos, A. Zaborskio. Rinkinį sudarė apie 10 tūkst. saugojimo vienetų. Tarp jų buvo lietuviškos, lenkiškos, kiniškos, japoniškos ir net ažūrinės korėjietiškos monetos⁴⁶.

Prie archeologinio skyriaus tvarkymo dirbo atsidavęs tam mokslui V. Šukevičius. Jo entuziazmą šiai veiklai atspindi susirašinėjimas su V. Zahorskiu⁴⁷. Laiškuose V. Šukevičius išdėstė mintis apie rinkinių sutvarkymą. Suskirstė juos pagal laikotarpius, rūpinuosi eksponatų restauravimu, informatyvumu ir estetiniu pateikimu. Susirašinėjo su Varšuvos mokslininkais dėl galimybės apžvelgti LDK teritorijos radinius, esančius Lenkijoje. Žemaitijos ir Vilniaus krašto archeologinių iškasenų palyginimas padėjo jam sudaryti išsamesnį vaizdą apie Lietuvos priešistorę.

Tiek V. Šukevičius, tiek M. Brenšteinas domėjosi koplytėlėmis ir kryžiais. Šie liaudies meno kuriniai imponavo etnografinių savitumu. V. Šukevičius ištyrė Kašetų kapų, Krakšlių ir Dainavos kaimų, Čepeliūnų palivarko paminklus, Trakų apskrities Užulėjų kaimą, ir Žemaitijos kryžius. Peržvelgtą medžiagą suskirstė į penkias grupes. M. Brenšteinas daugiau tyrinėjo žemaičių kryžius ir koplytėles (Šiaulių, Telšių apskrityse, Zarasuose, Panevežyje, Raseiniuose). Juos taip pat suskirstė į penkis tipus⁴⁸. V. Šukevičiaus ir M. Brenšteino tyrimai padėjo pagrindą šių dienų

⁴⁴ VMBD muziejaus archeologijos ir etnografijos skyriaus ataskaita, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 209, l. 15.

⁴⁵ VMBD numizmatikos rinkiniai, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 24, l. 15.

⁴⁶ Širkaitė J. Vilniaus mokslo bičiulių draugija ir jos muziejaus rinkiniai, p. 344.

⁴⁷ V. Šukevičiaus laiškas V. Zahorskiui, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 6, l. 1–173.

⁴⁸ Pauliu Galaunė: „Kryžiai“ [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-05-04. Prieiga per internetą: <http://www.tradicija.lt/Tyrinejimai/Galaunes_kryziai_b.htm>.

moksliniams tyrinėjimams. Ypač vertinga jų surinkta vaizdinė medžiaga. Žinios apie kai kuriuos paminklus dabartį pasiekė tik tos medžiagos dėka.

Draugija galėjo pasigirti ir Vakarų Europos dailės rinkinių, kurių sudarė Stanislovo Fiorentinio (Stanisław Fiorentini), V. Tiškevičiaus ir Antano Kolbo-Sieleckio (Antoni Kolbo-Sielecki) fundacijomis⁴⁹.

VMBD kaupė ir tuometinės dailės kūrinius. Draugija palaikė jaunos, talentingus dailininkus. Sudarė jiems sąlygas eksponuoti savo paveikslus. Kaip rašo L. Laučkaitė, Draugijos vardu pirmininko pavaduotojas V. Zahorskis ir meno skyriaus vedėjas S. Jarockis paskelbė atvirą laišką lenkų dailininkams. Jame skatino aukoti savo darbus atidaromai Paveikslų galerijai⁵⁰. Jai savo rinkinį padovanojo A. Zaborskis. Tai buvo keli Boleslovo Bujkos (Bolesław Bujko), Piekarskio, Korzeniowskio paveikslai, Kazimiero Alchimovičiaus (Kazimierz Alchimowicz) anglies eskizai⁵¹.

VMBD rinko Juozapo Čechavičiaus (Józef Czechowicz), Juozapo Kamarausko, Pranciškaus Smuglevičiaus (Franciszek Smuglewicz) istorijos ir architektūros paminklų piešinių. XIX a. bei XX a. pirmojoje pusėje paveldas, ypač nykstantis, buvo dominuojanti ikonografijos tema. Daug piešinių, kuriuose pavaizduoti jau neegzistuojantys pastatai arba kuriuose atsiveria atrodo pažįstamų vietų nepažįstami vaizdai sukaupė dailininkas F. Ruščicas. 1912 m. jis išleido įspūdingą reprodukcijų albumą⁵². Per tiek metų F. Ruščico rinkiniai neprarado savo vertės ir toliau stebina mus „dingusio Vilniaus“ vaizdais. To patvirtinimą randame šių dienų kultūros tyrinėtojų monografijose.

Laikas ėjo, technologijos modernėjo ir jau XIX a. antrojoje pusėje piešinius pakeitė fotografija. Architektūros paminklus fotografavo J. Klosas, J. Bulhakas. Dažniausiai buvo fiksuojami griūnantys pastatai. XX a. pirmojoje pusėje fotofiksacija buvo daroma tyrinėjimų, konservavimo, restauravimo metu. VMBD archyvuose dokumentuose gausu V. Paškovskio Vilniaus aukštutinės pilies liekanų kasinėjimo ir konservavimo metu užfiksuotų vaizdų. J. Klosa fotofiksacija suteikė duomenų apie apgailėtina Vilniaus Šv. Teresės bažnyčios vidaus dekoro būklę, apie Katedros požemiuose vykdomus darbus.

Nuo medžiagos ir rinkinių kaupimo, sisteminimo, tvarkymo ir eksponavimo tarpukaryje VMBD perėjo prie architektūrinių paminklų tyrinėjimų ir saugojimų.

1927 – 1928 m. Draugijos nariai realizavo Šv. Teresės bažnyčios ir vienuolyno restauravimo projektą. Buvo sutvarkytas ir nuvalytas pagrindinis šventyklos fasadas. Nutrupėjusi Švč. Mergelės Marijos statula su Kūdikėliu Jėzumi atgavo pirminį įvaizdį. Pokyčius fiksavo J.

⁴⁹ Ten pat, p. 351.

⁵⁰ Laučkaitė L. *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*, p. 50.

⁵¹ V. Zahorskio rinkta medžiaga apie VMBD, LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 26, l. 65.

⁵² Laučkaitė L. *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*, p. 42.

Borovskis (J. Borowski), J. Bulhakas, J. Klosas. Smarkiai susidėvėjusi buvo bažnyčios sieninė tapyba. Buvo tvarkomos presbiterijos kupolo, pagrindinės, kairiosios ir dešinėsios navos skliautų freskos. Aplink jas specialistai užfiksavo skilimus, nusilupusius dažus, išblukusias spalvas. Neaiškus buvo daugumos freskų siužetai, nes laikas ištrynė vaizdus ir paliko baltas dėmes.

Ypač pasigailėtina buvo Nukryžiuotojo koplyčios (dabar Pocių) būklė. Leidžiantis nuo Aušros Vartų iš dešinės koplyčios pusės palei jos aukštį, pradedant nuo antro statinio tarpsnio buvo nutrupėjęs sienos fragmentas, matėsi skylimai. Restauratoriai atidengė freską vaizduojančią drabužių nuvilkimą nuo Kristaus, sutvarkė koplyčios tapybą, pašalino skilimus, pelėsius, atgaivino spalvas⁵³.

Vilniaus miesto ir krašto dailės, architektūros istorijai ir jos palikimo saugojimui nusipelnė dr. M. Moreliovskis. Meno istorijos teoriją jis dėstė Stepono Batoro universitete, o skelbė taikę tyrinėdamas kraštą ir pati miestą. M. Moreliovskis VMBD sutelkė nemažą profesionalių kraštotyrininkų ir 1931 m. įkūrė meno istorijos sekciją. Savo mokslinių tyrimų medžiagą skelbė leidinyje „Prace i materialy sprawozdawcze sekcji historii sztuki“. Tai buvo specializuotas leidinys, kuriame mokslininkai, priklausantys meno istorijos sekcijai, publikavo savo straipsnius, analizes apie atliktus tyrimus ir darbus. Jį pradėta leisti nuo 1931 m., du pirmus leidinio tomus redagavo M. Moreliovskis. Jame M. Moreliovskis paskelbė duomenis ir savo teorinius samprotavimus apie Vilniaus baroką. Anot jo Šiaurės Italijos architektūros poveikis XVIII a. barokui buvo neabejotinas, tačiau tuo metu Lietuvoje buvo dar gyvos XVII a. Romos architektūros tradicijos, ką aiškiai rodo Bazilijonų vartų pavyzdys. Jo manymu, šis statinys atskleidžia Vilniaus ir visos Lietuvos vėlyvojo baroko pobūdį⁵⁴. Kartu su Euzebijumi Lopacinskiu (Euzebijusz Łopaciński) įsivėlė į ginčą net su Varšuvos mokslininkais dėl Sudervės bažnyčios projekto autorystės nustatymo. Teigė, jog tai buvo Laurynas Bortkevičius (Wawrzyniec Bortkiewicz). E. Budreika paneigė šį teiginį radęs Vilniaus universiteto bibliotekoje bažnyčios inventoriaus pirmajame puslapyje įrašą, skelbiantį apie vyskupo Valentijaus Volčackio (Walentyn Wołczacki) norą statyti bažnyčią. Tam tikslui buvo pakviestas žinomas architektas Laurynas Gucevičius⁵⁵.

1931 m. pavasarį patvinusi upė užliejo Vilnių. Vandenyms užtvindė L. Gucevičiaus statytos, Katedros požemius, nuo to skilo sienos. Šventykla buvo uždaryta, pradėta ruošti jos restauracijai. Taip pat į paviršių iškilo žemės sluoksnių uždengti karališkos šeimos narių kunigaikščio Aleksandro, Žygimanto Augusto žmonų Elžbietos ir Barboros Radvilaitės palaikus, ties kuriais dirbo restauratorius Stanislovas Lorentzas ir prof. Racha, prof. dr. M. Hlasko, inžinieriai J. Klosas ir L. Uziemblo, patologinės anatomijos prof. dr. Kazimieras Opočinskis (Kazimierz Opoczyński),

⁵³ LVIA, f. 1135, ap. 3, b. 276, 281.

⁵⁴ Vilniaus architektūros mokykla XVIII-XX a., red. kolegija Aleksandravičiūtė A., Butrimas A., Janoninė R., Žvilius A. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1993, p. 177.

⁵⁵ Ten pat, p. 53.

adjunktas Stanislovas Mahrburgas (Stanisław Mahrburg). Katedros rūsių radinių fotofiksacijos pažymėtos J. Bulhako dirbtuvės antspaudu. Užfiksuoti buvo radiniai ir vaizdai iš F. Ruščico ir K. Kviatkovskio (K. Kwiatkowski) piešinių⁵⁶. Bazilikos restauravimo darbai pasibaigė 1939 m. Per tą laiką buvo sutvirtintos pastato sienos, mediniai poliai pakeisti gelžbetoniniais, po Šv. Kazimiero koplyčia įrengtas mauzoliejus. Į jį buvo atkelti katedros požemiuose rasti palaikai bei urna su kunigaikščio Vladislavo širdimi, aptikta minėtos koplyčios tvarkymo metu⁵⁷.

Katedros aikštėje vykdytų kasinėjimų metu buvo užfiksuoti kanalizacijos trasų pjūviai ir dalies pastatų planai. Išliko kultūrinio sluoksnio pjūvių brėžiniai, kuriuose nebuvo patikslintas atskirų horizontų datavimas. Sprendžiant iš planų, mūro liekanos buvo skirstomos pagal principą „gotika – ne gotika“⁵⁸. Tuomet tyrinėtojai prisikasė tik iki XVII a. horizonto. Ankstesnių amžių sluoksnių tyrimai palikti ateičiai⁵⁹.

Atsidūrus Antrojo pasaulinio karo grėsmės akivaizdoje Draugija susidūrė su veiklos apribojimo, sandėpų išsaugojimo problemomis. Juo labiau, kad nebuvo sutvarkyti iliustracijų ir žemėlapių rinkiniai. Papildomų aprašymų reikalavo numizmatikos skyrius, Mykolo Dzikovskio (Michał Dzikowski) pradėtas tvarkyti 1937 m. Susiklosčiusi situacija grėsė eksponatų išgrobstymu ir dingimu. Padėti apsunkino pinigų stygius. Lietuvą okupavus raudonajai armijai 1940 m. spalio 1 d. VMBD buvo prijungta prie Lituaniškos instituto, vėliau priklausė 1941 m. sausio mėn. įsteigta Lietuvos MA⁶⁰.

Paskutiniaisiais gyvavimo metais Draugija Trakų salos pilies konservavimo. Darbams vadovavo architektas J. Borovskis. 1939 m. Vilniaus kraštą gražinus Lietuvos Respublikai Trakų pilių priežiūrą ir tvarkymą perėmė Vytauto Didžiojo kultūros muziejus Kaune.

Taip pat vykdė Vilniaus Aukštutinės pilies ir Gedimino kalno tyrinėjimus. 1940 m. H. ir V. Holubovičiai kasinėjimų remiantis sukūrė savo koncepciją dėl pilies išsaugojimo M. Moreliovskis.

⁵⁶ Vilniaus Katedros bažnyčia. Karališki kapai (Aleksandro Jogailaičio, Žygimanto Augusto žmonų Barbaros ir Elžbietos). Požemių ir palaikų fotofiksacija ikirestaurocijos, jos metu ir po to, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308; Vilniaus Katedros bažnyčia. Potologiniai ir istoriniai tyrimai, analizė ir išvados, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 309

⁵⁷ *Ten pat.*

⁵⁸ Archeologinių tyrimų duomenys [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-06. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/vln_regl/dalis5/a_dalis52.pdf>.

⁵⁹ Vilniaus katedros požymius tyrė N. Kitkauskas. Jie išsamiai aprašyti jo knygoje „Vilniaus pilys“.

⁶⁰ Zemlickas G. Tautos atgimimo keliu [interaktyvus]. 2007. Žiūrėta 2008-02-21. Prieiga per internetą: <<http://moksloplius.lt/mokslo-lietuva/node/444>>.

III. LIETUVOS REPREZENTACINIŲ OBJEKTŲ IŠSAUGOJIMO LINK

III.1. VILNIAUS AUKŠTUTINĖ PILIS

Jau pirmaisiais egzistavimo metais VMBD ėmė aktyviai rūpintis vieno svarbiausiu objekto išsaugojimu – Vilniaus aukštutine pilimi. Pilies atsiradimas ir raida glaudžiai susijusi su Vilniaus miesto, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinio ir kultūrinio centro kūrimosi istorija. Šiandien Gediminaičių rezidencijos Vakarinis bokštas, nuo kurio atsiveria nuostabi centrinio Vilniaus panorama, yra ne tik miesto, bet ir visos šalies simbolis, savo gotikinėmis formomis viliojantis svečius.

Pirmieji XX a. pradžios darbai, susiję su Pilies kalno ir jame esančių statinių išsaugojimu, buvo vykdomi 1905 m. J. Spruogio ir A. Milovidovo. Jie buvo lydimi konfrontacijų tarp mokslininkų grupės, dirbusios šiame objekte, ir Vilniaus miesto valdybos. Iš J. Spruogio aukštutinės pilies vykdomų darbų aprašymo sužinome, jog Vilniaus miesto valdžios veiksmai buvo nukreipti priešinga autento išsaugojimo kryptimi. Tą parodė neaišku kokio projekto pagrindu pastatyta nauja siena, užguožianti atkastą mūrą, kuriame ryškiai matėsi buvusių skliautų linijų likučiai. Sienos statymo metu senajame mūre atsirado plyšiai. Prasidėjo suinteresuotų iškilusių problemos sprendimu šalių kova⁶¹. Šiuo klausimu pasisakė vienas iš VMBD įkūrėjų, žinomas Vilniaus tyrinėtojas V. Zahorskis. Jis piktinosi sienų cemento danga, kuri jo nuomone neapsaugo sienų nuo sunykimo, bet joms kenkia, nes pro plyšius patekęs vanduo ir sniegas ardo senuosius mūrus. Anot jo, sprendimas tvirtinti sieną naujomis plytomis nevykęs⁶². Jo nepasitenkinimas argumentuotas. Žvelgiant iš dabartinių pozicijų, kai paveldas yra saugomas tam, kad jį galima būtų eksponuoti, o ne padėti į įdėklą, kuris šiuo atveju buvo verčiau griauanti, o ne sauganti senovines liekanas, priemonė.

Netrukus dėl lėšų stokos tyrimai buvo nutraukti. Žymesnių darbų nebuvo iki 1925 metų, tik 1911–1912 m. sandūroje audringą senienu sergetojų reakciją sukėlė miesto valdybos sumanymas statyti vandens rezervuarą Pilies kalne. Norėdami išsaugoti šį paveldą, Draugijos nariai aršiai reagavo į vandens rezervuaro dislokavimą Aukštutinės pilies teritorijoje. Nors naujo miesto vandentekio vyr. inžinierius E. Šenfeldas teigė, jog numatoma konstrukcija bus neaukšta ir nedarkys vaizdo. Projekto autorius mechanizmą žadėjo įrengti kalno viduje ir tikino, kad vykdomi darbai nepakeis nei bokšto, nei kalno paviršiaus konfiguracijos, VMBD nepakeitė nuomonės⁶³. Toks inžinieriaus pareiškimas susilaukė VMBD atsako. Trys Draugijos nariai V. Zahorskis, M.

⁶¹ Dambrauskaitė T. Vilniaus aukštutinės pilies kunigaikščių rūmų tyrimai, *Vilniaus pilių valstybinis kultūrinis rezervatas Vilniaus pilių*, 1986, t. 1, l. 15.

⁶² *Ten pat*, l.16.

⁶³ Pranešimai apie VMBD veiklą 1908–1935 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 37, l. 62.

Breinšteinas ir J. Obstas kreipėsi, kaip informavo laikraštis „Kurjer Wileński“, 1911 m. gruodžio 23 d. į miesto tarybos vicemerą Nedzialkovskį (Niedzialkowski) su prašymu sustabdyti projekto vykdymą. Techniniai darbai galėjo paspartinti išlikusių objekto fragmentų nykimą. Mokslininkai darė prielaidą, jog kalno branduolyje turėjo būti architektūrinių pilies liekanų, uždengtų dar neištyrtų kultūrinių sluoksnių. VMBD tikėjosi pagalbos iš Peterburgo, nes Pilies kalnas buvo saugomas Imperatoriškos archeologijos komisijos⁶⁴.

Miesto valdžia neskubėjo atsisakyti sumanymo statyti vandens rezervuarą šalia Aukštutinės pilies, kai paaiškėjo, kad projekto negalima įgyvendinti Stalo kalne. Atsižvelgus į sunkią miesto turtinę padėtį šis vandentekio planas galėjo sutaupyti apie 300 000 rublių. Savo ruožtu miesto taryba suvokė pilies, kaip kultūrinio palikimo, LDK galybės liudininko, svarbą. Jį žadėjo sudaryti komisiją, atsakingą už kalno zondavimą ir prašė VMBD pateikti tinkamas šiam darbui kandidatūras. Tokį miesto tarybos atsakymą Draugiją gavo 1912 m. sausio 28 dieną. Sprendžiant iš Vilniaus ir Lietuvos laikraščių straipsnių tokį atsakymą lėmė noras nuraminti įsiaudrinusius Vilniaus miesto gyventojus ir neleisti nemaloniai istorijai plačiai pasklisti⁶⁵. Rezervuaras nebuvo pastatytas.

Po Pirmojo pasaulinio karo nebuvo pasirūpinta Pilies kalno apsauga nuo neigiamo aplinkos poveikio. Jo papėdėje įsikūrė lenkų kariuomenės inspektūra, o senojo ir naujojo arsenalo pastatai buvo pritaikytos kareivinėms.

1922 m. VMBD iniciatyva buvo pradėtos valyti griuvenos iš vakarinio bokšto vidaus. Pritrūko lėšų, darbai sustojo iki to laiko, kai Aukštutinės pilies sutvarkymas parūpo valstybei. 1925 m. buvo sušauktas architektūros paminklų konservatorių suvažiavimas, kuriame susirinkusieji svarstė pilies bokšto medinio antstato pašalinimą. Po penkerių metų vis dėlto jis buvo pašalintas, ir pradėti pirmieji mūro konservavimo darbai, kuriems vadovavo S. Lorencas (1930–1936 m.). Jam išvažiavus į Varšuvą, vadovavimo našta atiteko F. K. Pivockiui (F. K. Piwocki). Architektūrinius ir inžinerinius darbus prižiūrėjo Stanislovas Narembskis (Stanisław Narebski), po jo Jonas Borovskis (Jan Borowski) ir Vladislovas Paškovskis (Władysław Paszkowski). Prieš pradėdant darbus nuspręsta atstatyti vakarinio bokšto trečiąjį aukštą ir įrengti apžvalgos aikštelę. Taip pat buvo padaryta foto fiksacija.

V. Paškovskis nufotografavo vakarinį bokštą iki konservavimo ir restauravimo. Bokšto konstrukcija neaiški, nes vaizdą užgožia medžio šakos. Gerai matosi du tarpniai, po jais lyg ryškėja dar vienas. Jo būklė žymiai blogesnė. Išorinė plytų dalis nutrupėjusi, skyrėsi spalvinė gama. XX a.

⁶⁴ W sprawie Góry Zamkowej, *Kurjer Wileński*, 1911, nr. 171 (291), s. 2; Pranešimai apie VMBD veiklą 1908–1935 m., *LVI*, f. 1135, ap. 22, b. 37, l. 68.

⁶⁵ *Ten pat*, l. 83-84.

pirmoje pusėje bokštas buvo dengtas. Pats kalnas buvo apaugęs krūmais, iš miesto pusės vaizdą užgožė medžiai.

Pirmajame darbų etape inžinierius architektas Juozas Rauba išmatavo vakarinio bokšto liekanas. Prasidėjo vidaus ir išorės bokšto valymo, mūrų tyrimų darbai. Jų dėka dirbė šiame objekte mokslininkai nustatė, kad bokšto šiaurinėje sienoje iš išorės pusės buvo laiptų narvelio priestatas su sraigtiniais laiptais. Priestato apačioje konservatoriai aptiko seną durų angą į bokštą bei pietinio bokšto pamatų liekanas. Įtempti darbai vyko prie kunigaikščių rūmų liekanų. Apie tai liudija V. Paškovskio daryta fotofiksacija. Joje galima pamatyti, kaip Gedimino pilies liekanos atrodė darbų eigoje. Architektas užfiksavo atskirus atkastus statinio fragmentus prieš ir po konservavimo. Kiekvieną nuotrauką papildė trumpas užrašas, kuris informuoja apie vykdomą veiklą.⁶⁶

1936 m. buvo atkasti krosnis su dūmų anga, vakarinio mūro skliautai pietinėje pilies dalyje, rytinio mūro fragmentai, perėjimas iš vidurinės gyvenamųjų patalpų pirkios į pietinę jos dalį. Kasinėjimų metu išryškėjo langų kontūrai ir jų mūrijimo būdas, piliastrų plytų išklojimas, piliorių išsidėstymas. Užfiksuoti kadrai suteikia žinių ir apie įrankius, kokiais prieš porą amžių naudojosi konservatoriai. Jie nedaug tepasikeitė, tie patys kibirai, mentelės, rąstai ir medinės lentos, kuriomis buvo įtvirtinami mūrai.

Vilniaus aukštutinės pilies gyvenamojo pastato konservavimo darbų eigoje mokslininkų grupė susidūrė su šlaito nuošliauža nuo Vilnios pusės problema. Nenumatytas įvykis, apnuoginęs gotikinius mūrus, sukėlė grėsmę kunigaikščių rūmų liekanų patvarumui. Neužilgo nutrūpėjo rytinės rūmų sienos apdailos sluoksnio dalis. Paaiškėjo, kad taip atsitiko dėl patekusio tarp apdailos ir mūro vandens, kuris sušalęs ardė apdailą. Iki 1936 m. iš dalies pavyko sutvarkyti rytinę sieną ir ją užkonservuoti. Taip pat buvo apmūrytos rūmų vidinės sienos ir stulpai, užkonservuotas šiaurės-rytų pastato kampas.

1937 m. prasidėjo antras, Draugijos inicijuojamas, aukštutinės Vilniaus pilies tyrimų ir konservavimo darbų etapas. Mokslininkai užsibrėžė naują tikslą – surasti Aukštutinės pilies šiaurinio bokšto bei vartų liekanas, nustatyti gynybinės sienos, juosusios viršukalnę, kontūrus. Lūkesčiai pasiteisino. 1939 m. buvo konservuojamos atkastos vartų, šiaurinio bokšto bei gynybinės sienos mūrų dalys⁶⁷. Antrojo etapo metu archeologė A. Ketlinska (A. Ketlińska) aptiko pirmosios pilies medinės liekanos. Jos randamos XI – XII a. sluoksnyje, apsuptos pylimu⁶⁸.

Daugiu informacijos apie Aukštutinę pilį turime iš dviejų didesnių kasinėjimų. Juos 1940 m. atliko E. ir V. Holubovičiai. Su nuolatiniais mokslo darbuotojais (E. ir Vl. Holubovičiai, Juozas Kojdeckis (Józef Kojdecki), Antanas Jarmulovičius (Antoni Jarmulowicz)), dirbusiais Pilies kalne,

⁶⁶ Pilies kalno konservavimo darbai, *LVI*A, f. 1135, ap. 3, b. 292-293.

⁶⁷ Puzinas J. Gedimino kalnas, *Lietuviškoji enciklopedija*, Spaudos Fondas: Kaunas, t. 8, 1940, p. 1136 – 1140.

⁶⁸ Dambrauskaitė T. Vilniaus aukštutinės pilies kunigaikščių rūmų tyrimai, *Vilniaus pilių valstybinis kultūrinis rezervatas Vilniaus pilių*, 1986, t. 1, l. 9.

bendradarbiavo sudaryta Vilniaus Muziejaus Mokslinė Komisija. Į jos sudėtį įėjo muziejaus direktorius Adolfas Valeška, archeologė E. Cehak-Holubovičienė, topografas ir geologas Mečislovas Limanovskis (Mieczysław Limanowski), archyvistas E. Lopacinskis meno istorikai M. Moreliovskis ir Petras Sledzievskis (Piotr Sledziewski) ir geografė Vanda Revenskienė (Wanda Rewieńska)⁶⁹.

Tyrinėjimai buvo pradėti nuo plotų šiaurinės aikštelės pakraštyje. Siekiant sulygtinti pilies kalno paviršių buvo nuimti viršutiniai kultūriniai sluoksniai. 1940 m. nustatyta, kad kultūrinio sluoksnio storis už 2 – 3 m į pietus nuo gynybinės sienos siekė 6 metrus. Nėra žinoma, kokie sluoksniai buvo aptikti aikštelėje. Tyrinėjimų duomenimis ant kalno buvo gyvenama be pertraukų nuo pirmųjų amžių iki mūrinės pilies pastatymo. Apie tai liudijo archeologiniai buities radiniai. Ankščiausi buvo datuojami V–VIII amžiumi. Remiantis istoriniais dokumentais ir iškasenomis E. ir V. Holubovičiai išskyrė Pilies kalno sodybų egzistavimo laikotarpio kultūrinio sluoksnio horizontus.chronologiją. H. ir VI. Holubovičiai savo pranešime pateikė, kad XIV a. pabaigoje – XVI a. vidurio aikštelės šiauriniame pakraštyje buvo 2,2 – 2,5 metrai⁷⁰.

Kalbant apie ankstesnius archeologinius Pilies kalno kasinėjimus reikėtų pabrėžti, kad jie stokojo profesionalumo. Darbams buvo samdomi Vilniaus miesto bedarbiai ir kaip vėliau savo rašte mini M. Moreliovskis, tai buvo „graudus vaizdas“⁷¹. Darbininkai buvo nusiteikę greitai atlikti jiems pavestą darbą ir be jokio kruopštumo, nesigilinant į griuvėsių ypatybes ir galimybę aptikti moksliniu požiūriu vertingus radinius, tiesiog perkasinėjo žemę. Juo labiau, kad dažnai kasinėjimai vykdavo žiemą. Kita problema buvo ta, kad pavienius nesunaikintus ir per aplaidumą neužkastus archeologinius radinius galėjo įsigyti atsitiktiniai asmenys privačioms kolekcijoms papildyti.

Visai kitokio lygio buvo 1940 m. vykdomi Aukštutinės pilies kalno kasinėjimai, kuriems vadovavo ir atidžiai prižiūrėjo archeologė E. Holubovičienė. Pilies kalno radiniai buvo sugrupuoti ir kruopščiai ištirti, kas leido nustatyti ne tik jų priklausymą tam ar kitam laikotarpiui, bet tai pat padėjo datuoti pilies atsiradimą ir raidą. Buvo pasirūpinta jų apsauga ir eksponavimą. Dabar radiniai saugomi Lietuvos nacionalinio muziejaus viduramžių ir naujųjų laikų skyriaus saugykloje. Radiniai tvarkingai sudėti į dėžes, markeruoti ir aprašyti. Kai kurie iš jų restauruoti ir eksponuojami muziejuje antrame aukšte.

Archeologiniai kasinėjimai Pilies kalne suteikė progą ištirti kai kuriuos botanikos klausimus. Seniausios augmenijos liekanos buvo rastos žemiausiuose perkastos sluoksniuose ir datuojami V–VIII a. pr. Kr. (vidurinis geležės amžius). Botanikė Irena Michalskienė (Irena

⁶⁹ Holubovičiai E. ir V., *Gedimino kalno Vilniuje 1940 m. kasinėjimų pranešimas*, Kaunas, 1940 m. p. 3–4 .

⁷⁰ Archeologinių tyrimų duomenys [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-06. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/vln_regl/dalis5/a_dalis52.pdf>.

⁷¹ Pismo M. Morelowskiego na kąto uformowania wierzchołka góry Zamkowej w Wilnie, *LDMA*, f. 2, ap. 1, b. 13, l. 41–47.

Michalska) pateikė apie 30 objektų aprašymų, ištyrė Pilies kalno landšaftą, atkuriant gamtos paveldą. I. Michalskienės tyrinėjimai parodė Vilniaus mokslinės visuomenės suvokimą, kad natūros tyrimai gali suteikti naujų žinių, papildančių istorinius šaltinius bei formuojančių naują objekto vaizdą.

Remiantis 1925–1941 m. vykdytais tyrimais, Aukštutinės pilies išsaugojimo koncepcija bei gausia vaizdine medžiaga (seni miesto planai, Pilies kalno vaizdai iš įvairių perspektyvų, objekto tyrinėjimo eigos ir atrastų fragmentų ir pavienių daiktų fotofiksacija), galima daryti išvadą, jog ši kultūrinį paveldą VMBD stengėsi išsaugoti ne vien didingos praeities ar tradicijų vardan. Draugijos nariai suvokė jo architektūrinę, archeologinę bei urbanistinę svarbą, apie ką byloja protestai dėl vandens rezervuaro statybos bei nuodugnus pasiruošimas ir atsakingas požiūris į šio objekto tyrinėjimo darbus bei sergėjimą.

III.2 TRAKŲ PILIŲ KOMPLEKSAS

Išlikusios iki XX a. Trakų pilys nedžiugino savo būkle. Jau nuo amžių Trakų miesto gyventojai laikė šį, netekusį savo pirminės paskirties, paveldą statybinių medžiagų (plytų, akmenų) šaltiniu. Visuomenės susidomėjimas istoriniais pastatais ir jų griuvėsiais pradėjo ryškėti XVIII a. antroje pusėje, kada pasaulyje išsiviešpatavo romantizmo nuotaikos. LDK teritorija nebuvo išimtis, juo labiau, kad tai buvo galinga bei turtinga valstybė. Rusijos imperijos gniaužtuose šalyje plačiai pasklido tautinio kultūrinio atgimimo idėjos.

Neabejotinai viena didingiausių istorijos dalių buvo ir yra susijusi su Trakų pilimis. Išsamesni duomenys apie pilis pasiekė mus iš XIX a. 4 dešimtmečio, kada Vilniaus civilinio gubernatoriaus nurodymu buvo renkama informacija apie senus pastatus ir jų griuvėsius. 1822 m. suviliotas romantizmo dvasios ir praeities paslaptingumo į Trakus atvyko jaunas dailininkas Vincentas Smakauskas. Piešiniuose, kurių iš viso buvo trylika, jis užfiksavo salos pilį. Ypač vertingos jo perpieštos didžiosios rūmų salės freskos. Jų eskizus ilgą laiką saugojo VMBD, kurios veikėjai apsiėmė globoti Trakų pilių griuvėsius⁷². Tai išgelbėjo jas nuo išnykimo ir suteikė galimybę ateities paveldosaugininkų kartoms sugražinti Trakų pilims ankstesnį pavidalą.

XX a. pradžioje Trakų salos pilies liekanos patraukė archeologo V. Šukevičiaus, busimos VMBD nario, dėmesį. 1901 m. mokslininkas pateikė Imperatoriškajai Archeologijos komisijai kasinėjimų tuometiniame Kaniavos valsčiuje ataskaitą, kurioje nurodė, jog nebuvo laikomasi senovės paminklams taikomų įstatymų dėl ko nyko Vilniaus gubernijos paveldas. Pateiktame sąrašė įvardijo ir Trakų salos pilį. Taip pat siūlė žymesniems paminklams apsaugoti samdyti sargus ir skirti materialinę paramą jiems išlaikyti bei objektams tvarkyti. Dalį pinigų tyrimams ir

⁷² Iš Boleslovo Ruseckio rinkinių, *LVA*, f. 1135, ap. 19, b. 74, l. 1–3.

konservavimui archeologas tikėjosi surinkti iš gyventojų. Siūlymas buvo apsvarstytas ir suderintas su Vilniaus gubernatoriumi. Abi instancijos sutarė dėl Vilniaus gubernijos paminklų vertingumo mokslui ir priėmė sprendimą dėl jų apsaugos.

Tais pačiais metais V. Šukevičius išsinuomojo iš Trakų miesto tarybos salos pilies liekanas dvylikai metų, įdarbino sargą ir kartu su inžinieriumi Bronislavu Malevskiu (Bronisław Malewski) parengė priešpilio pietryčių bokšto konservavimo ir dalinio atstatymo projektą. Jį sudarė brėžinys, aiškinamasis raštas ir 9 tuometinės būklės fotofiksacijos. Brėžinyje be bokšto projekcijų ir detalių, mokslininkai pateikė visų salos pilies statinių planą. Viename iš projekto punktų nurodoma, kad visi darbai turi būti vykdomi pagal inžinierių projektus ir sąmatas⁷³. Aiškinamajame rašte B. Malevskis nurodė galimybę atstatyti priešpilio pietryčių bokštą iki karnizo. Anot jo, bokštą reikėjo konservuoti ir restauruoti naudojant senojo formato plytas, neskaldytus akmenis ir kalkių skiedinį⁷⁴. Taip pat siūlė suirusią sienos dalį nuardyti iki sveiko mūro, visus plyšius išplauti vandeniu ir užlieti skystu skiediniu. Numatė atstatyti išgriuvusias bokšto dalis ir angų sąramas. B. Malevskis pateikė rekomendacijas dėl darbų vykdymo. Jiems vadovauti turėjo patyrę ir sąžiningi asmenys. Šis projektas buvo patvirtintas⁷⁵. Jam vykdyti gubernijos valdyba paskyrė Architektą A. Soniną. Numatytiems darbams reikėjo nemažai pinigų, tačiau valstybė šiam tikslui nesiruošė skirti didelės sumos. V. Šukevičius nusprendė nelaukti malonės ir savarankiškai rinko lėšas iš privačių asmenų, neabejingų kultūrinio paveldo problemai. Šiam tikslui 100 rb. paaukojo Užutrakio dvaro savininkas Jonas Tiškevičius (Jan Tyszkiewicz)⁷⁶. Tokį gerbiamo ir žinomo visuomenėje žmogaus gestą galima vertinti ne tik kaip finansinį V. Šukevičiaus pastangų rėmimą, bet taip pat kaip pačios idėjos apie Trakų gynybinės architektūros komplekso išsaugojimo būtinybę palaikymą.

1905 m. V. Šukevičius išleido vykdomų Trakų salos pilies išsaugojimo darbų platų aprašymą. Publikacija leido tikėtis, kad informacija apie Vytauto Didžiojo pilį pasieks platesnes skaitytojų mases pažadins jų norą rūpintis šio paveldu bei kovoti dėl jo taip, kai buvo kovojama dėl Vilniaus aukštutinės pilies. Iš atliktų darbų aprašymo buvo akivaizdžiai matyti kokiems tikslams ir reikmėms buvo išleisti surinkti pinigai⁷⁷. Sukauptos V. Šukevičiaus žinios neabejotinai vertingos. Jos pasitarnavo vėlesnių laikų Trakų pilių tyrinėtojams ir rekonstruktoriams. Nors V. Šukevičiaus ir B. Malevskio atlikti darbai nebuvo dideli, bet Trakų salos pilies apsaugos istorijoje jie labai reikšmingi. Būtent tada prasidėjo konkretus objekto restauravimas ir konservavimas. Šie darbai padėjo išsaugoti Trakų pilį iki mūsų dienų.

⁷³ Bronislovas Malevskis, *Trakų žemė*, 2001, nr. 8 (109), p. 6.

⁷⁴ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A., *Trakų miestas ir pilys: istorija ir architektūra*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 200.

⁷⁵ Bronislovas Malevskis, *Trakų žemė*, 2001, nr. 8 (109), p. 6.

⁷⁶ Baliulis A., Mikulionis S., Miškinis A., *Trakų miestas ir pilys: istorija ir architektūra*, p. 202.

⁷⁷ V. Zahorskio korespondencija, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 6, l. 40.

Trakų salos ir pusiasalio pilių tvarkymo darbai truko beveik visą XX amžių. Šimtmečio pradžioje ir tuo laikotarpiu, kai šį objektą pradėjo globoti VMBD, buvo aišku, kad visiškas pilies restauravimas neįmanomas. Tam reikėjo nemažų finansinių išteklių, kurių Draugija tuo metu neturėjo. Todėl ji nusprendė apsiriboti pilių komplekso išlaikymu ir apsauga. Buvo numatyta baigti mūryti jau 1905 m. įtvirtintą bokštą, sutvarkyti esantį priešais kiemą bei nuvalyti visą teritoriją aplink pilį nuo griūčių. Šiam tikslui įgyvendinti VMBD vadovai kreipėsi į šalies gyventojus, galinčius ir norinčius finansiškai paremti šį sumanymą. Draugijos vadovybė ypač vertino V. Šukevičiaus vykdomus Trakų pilies tyrinėjimo ir saugojimo darbus. Jis atkakliai beldėsi į visas instancijas ir žmonių širdis ieškodamas supratimo ir pagalbos. Deja, V. Šukevičiaus pastangos nedavė laukiamo rezultato. Todėl buvo nuspręsta kreiptis pakartotinai į visuomenę. Laikraštyje „Kurjer Litewski“ pasirodė atsišaukimas, skatinantis susirūpinti Kęstučio pilies griuvėsiais, apsaugoti Trakų tvirtovę, išlikusia per audringiausius LDK istorijos amžius, būtų sunaikinta dėl šiandieninio žmonių abejingumo bei šio palikimo vertės nesuvokimo, kurios drąsiai galėtų pavydėti gražiausi Reino ir Škotijos kampeliai⁷⁸.

Prilygindama LDK kultūrinį palikimą gražiausioms ir garsiausioms pasaulio vietoms, VMBD tikėjosi pažadinti žmonių susidomėjimą, paskatinti juos teikti materialinę paramą. Akcentuoti vietinio paveldo svarbą ir rinkti lėšas buvo įpareigotas Draugijos sekretorius S. Koscialkovskis. Pinigus taip pat galima buvo atsiusti ir į „Kurjer Litewski“, „Goniec Wilenski“ redakcijas⁷⁹. Tam tikslui buvo rengiamos ekskursijos į Trakus. Kaip pranešė „Goniec Wilenski“ vienos tokios išvykos metu, organizuotos S. Jarockio 1908 m. rugpjūtį, buvo surinkti 85 rubliai⁸⁰.

Nuo 1929 m. restauratoriai vykdė šio objekto intensyvius tyrimus bei planingus konservavimo darbus. Bandė restauruoti Trakų salos pilies fragmentus.

1940 m. Lietuvos kultūros paminklo konservatorius Vitautas Jonynas patvirtino numatytą 10 metų pilies atstatymo programą⁸¹. Darbams vadovauti buvo paskirtas VMBD narys J. Borovskis. Tuo laikotarpiu buvo užkonservuotos pilies rūmų liekanos, atstatyti didžiosios rūmų menės skliautai. Vadovaujantis vėlesniais architekto S. Mikulionio aprašymais⁸² galima teigti, jog Trakų salos pilies liekanų paveldotvarkos darbai buvo atlikti preciziškai. Tai bene vienas geriausiai sutvarkytų Vilniaus krašto paveldo objektų tarpukaryje.

⁷⁸ VI. Zahorskio rinkta medžiaga apie VMBD, LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 26, l. 64

⁷⁹ Sprawozdanie ze stanu i dzialalnosci Towarzystwa Przyjaciol Nauk w Wilnie za rok 1907-1932, Wilno, s. 42.

⁸⁰ VI. Zahorskio rinkta medžiaga apie VMBD, LVIA, f. 1135, ap. 8, b. 26, l. 57.

⁸¹ Glemža J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, Vilnius: Lietuvos dailės akademijos leidykla, 2002, p. 168.

⁸² Istorinės žinios Trakų pilims, *Lietuvos apskrities archyvas* (toliau – LAA), f. 1019, ap. 11, b. 143, l. 1–10.

IV. XX a. I pusės IR XXI a. pradžios PAVELDO IŠSAUGOJIMO KONCEPCIJŲ PARALELĖS

Savo veiklos pradžioje Draugija neturėjo aiškios paveldosaugos koncepcijos. Tai atsispindėjo ir Draugijos įstatuose. Juose buvo nurodyti tikslai, sąlygojantys kultūros veikėjų, susibūrusių šioje organizacijoje, darbų kryptis ir neapibrėžtas paveldo priežiūros vizijas. Tik vėliau susiformavo konkretnės kultūrinio palikimo saugojimo koncepcijos. Vienos buvo pritaikytos atskiriems objektams, kitos reglamentavo bendrąją paveldo apsaugą.

Dauguma Draugijos narių, priklausančių meno istorijos sekcijai, suvokė, kad itin nėra prasminga saugoti LDK paveldą, esanti Vilniaus krašte, vien jį kaupiant ar pristatant sunykusius pastatus, kurių būvimas abejotinas, o formos nežinomos.

Čia verta atkreipti dėmesį į S. Lorencą pažiūras. Nuo 1930 m. S. Lorencas perėmė iš Jurgio Remerio (Jerzy Remer) generalinio konservatoriaus pareigas, tačiau nepaisant šių asmenų abipusės simpatijos ir draugiškų santykių, jų požiūriai į kultūrinį paveldą nesutapo⁸³.

Tuometinė paveldosauga stokojo gerai sutvarkytos teisinės sistemos. Buvo vadovaujama tik potvarkiu dėl paminklų globos 1928 metais kovo 14 ir balandžio 6 d., patvirtintu Rzeczpospolitos prezidento. Potvarkis nereglamentavo istorinio kraštovaizdžio apsaugos, skurdi juridinė bazė negalėjo garantuoti tinkamos paveldo apsaugos, apriboti nesuinteresuotų piliečių veiksmus, niokojančių kultūrinį palikimą. Antra vertus tokia situacija leido S. Lorencui pasitelkti įgimtą gudrumą ir išradingumą norint pasiekti maksimalių rezultatų saugant kultūrinį LDK palikimą. S. Lorencas bandė įtikinėti įvairių miestų ir vaivadijų įstaigas rūpintis vienu ar kitu paminklu. Kur įkalbinėjimai buvo bevaisiai arba teko susidurti su savininkų piktavališku nenoru klausyti nurodymų dėl tam tikro objekto naikinimo, tokiam objektui buvo išrūpinamas paminklo statusas.

S. Lorencas buvo XX a. pirmosios pusės paveldosaugos srities revoliucionierius. Jis suvokė XIX a. pabaigos paminklų svarbą ir pradėjo juos saugoti, gerokai praplėtė pačios „paminklo“ sąvokos reikšmę. Anot konservatoriaus į šią sampratą įėjo istoriniai ir autentiški kraštovaizdžiai. Remdamasis tokiu principu buvo išsaugotas miškas aplink Vilniaus Kalvarijas. S. Lorencas nuomone, paminklų konservavimas susideda iš trijų dalių: išsaugojimas, sutvirtinimas, esamos paminklo būklės išlaikymas. Visa tai turėjo būti įgyvendinama nesistengiant rekonstruoti nesančio mūro. Toks paveldosaugininko požiūris ypač išryškėjo vykdant Trakuose salos pilies, Naugarduko, Lydos ir Vilniaus pilių projektuose⁸⁴.

⁸³ Polski słownik biograficzny, Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1972, t. 17, s. 408.

⁸⁴ Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras, sud. V. Jankauskas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos 1-kla, 2003, p. 130.

Vilniaus aukštutinės pilies ir kalno saugojimo koncepciją, vadovaudamasis rugpjūčio viduryje patvirtintu inžinieriaus Paškevičiaus parengtu projektu 1941 m. rugsėjo 5 d. rašte pateikė M. Moreliovskis. Jo dėmesį patraukė istoriniai ir urbanistiniai t. y. Vilniaus pilies viršukalnio teritorijos, užstatymo ir apželdinimo aspektai. M. Moreliovskis pabrėžė, kad ypač pavojingas ardomasis kritulių poveikis. M. Moreliovskis pastebi, kad didelę grėsmę kalnui kėlė ir kels ateityje statūs šlaitai ir neturinti horizontalaus plano viršutinė jo dalis, dėl to nutekantis vanduo išgraužė net iki 1 metro gylio griovius. Jie atsirado ties įvažiavimo vartais, priešais įėjimą į pirmąją gyvenamojo pilies pastato patalpą ir iš vidaus ardė statinio pamatus. Norint sustabdyti negatyvų poveikį M. Moreliovskis siūlė kalno viršūnę ir kelią, vedantį papėdėje esančių vartų link iškloti grindiniu ir imtis papildomų apsaugos priemonių. Iškilo vakarų šiaurės mūro nugriovimo grėsmė. Norint išvengti nepageidaujamų praradimų reikėjo kuo greičiau pabaigti jau aptartus darbus. Visų pirma turėjo būti atlikti projekte numatyti žemės darbai, sutvirtintos pagrindinio bokšto sienos ir įrengta kanalizacija, sandariai išgrįsta apatinė gyvenamojo pilies pastato dalis. M. Moreliovskis pastebėjo, kad šiaurės vakarų pilies griuvėsių viduje po lietaus susidarydavo ištisi ežerai, kurie gana greitai išnykdavo. O tai reiškė, kad vanduo įsigerdavo į statinio pagrindą, tuo pačiu mažindamos jo patvarumą. Sudarant koncepciją M. Moreliovskiui buvo svarbūs dr. H. ir V. Holubovičių kasinėjimo metodu vykdomi tyrimai. Jų dėka buvo nustatyta, kad XVI – XVII a. kiemas buvo daug mažesnis ir siauresnis, nuo jo driekėsi žymiai ilgesnė už tuo metu buvusią nuožulnioji plokštuma. Kiemo susiaurinimas, nuolydžių ir atšlaitų pašalinimas ypač nuo didžiojo pylimo iš pietų pusės, iš šiaurinės viršukalnės dalies iki šiaurinių gynybinio mūro liekanų bei atkarpoje nuo vakarų iki rytų kiemo, esančio prieš gyvenamąjį pilies patalpas. M. Moreliovskis svarstė galimybę pašalinti XIX a. carinės valdžios potvarkiu karinėms reikmėms supiltą žemės sluoksnį, neturintį mokslinės ir istorinės vertės. Būtų buvę tikslinga kiemui sugrąžinti XVI – XVII a. vaizdą, kas sušvelnintų lietaus vandens nuotekų pavojų. Atsižvelgus į turinčius geologinę ir istorinę svarbą kultūrinius žemės sluoksnius tokia procedūra būtų pareikalavusi papildomų tyrinėjimų ir laiko, o jo kaip tik ir truko, kad būtų įgyvendinti jau numatyti pilies kalno gelbėjimo darbai.

Antra vertus V. Holubovičio ekspertizė nustatė, kad aukštutinės pilies komplekso kiemas XVI – XVII buvo mažesnis, bet jo nuokalnės link šiaurinio mūro buvo didesnės bei ilgesnės. Remdamasis šiomis išvadomis M. Moreliovskis išreiškė savo abejones dėl kiemo dydžio sugrąžinimo. Jo daryta prielaida apie trijų kiemų skirtinguose viršukalnės lygmenyse egzistavimą buvo paremta asmeniniais Lietuvos ir užsienių šalių pilių statybos analize. Be to, kitomis aplinkybėmis bet koks bandymas arkliais ar vežimais įvažiuoti į viršų žiemos metu būtų neįmanomas dėl slidaus kelio, susidariusio dėl nutekantio vandens. Deja, šį faktą patvirtinti buvo sunku, nes rusų valdžios laikais įrengiant telegrafą išvežta daug žemės ir pažeisti svarbūs kultūriniai sluoksniai, galintys suteikti daugiau informacijos apie architektūrinį kalno viršaus išplanavimą.

Prancūzijos archeologinių ir konservavimo darbų vadovas Paulis Leone savo veikale „Conservation et restauration“ iškėlė mintį, kad objekto pirminės būklės atkūrimas, t. y. jo rekonstrukcija, ne visada yra tinkamas ir galimas sprendimas. Liekanų konservavimas, jo manymu, yra svarbesnė paveldo specialistų užduotis, negu bandymas atkurti tai, kas jau senai prarasta ir tikriausiai negalėtų gyvuoti per amžius pasikeitusiomis sąlygomis. Be to, sunku garantuoti ar praeities atkūrimas neatrodys dirbtinai ir nekels išsilaikiusių dalių suirimo grėsmės.

M. Moreliovskio siūlyta koncepcija aiškiai buvo inspiruota Prancūzijos mokslininko teorijos ir būtent tokia išeitis iš susiklosčiusios padėties atrodė jam racionali bei atitinkanti tikrovės galimybes.

Be archeologinės ir architektūrinės aukštutinės pilies problemos sprendimo paveldosaugininkui nemažiau svarbus atrodė urbanistikos aspektas. Tiek iš miesto pusės, tiek iš Gedimino kalno pusės vaizdą užgožė medžiai ir krūmai, kurie išdygo šitoje vietoje dėl miesto valdžios aplaidumo. M. Moreliovskis rekomendavo juos pašalinti ir sutvarkyti kalno aikštę taip, kad ji virstų piliečių laisvalaikio praleidimo vieta iš kur galima būtų grožėtis Vilniaus miesto panorama⁸⁵. Senienų restauravimas neatrodė tuščias pinigų eikvojimas. Šio darbo tikslas buvo pritaikyti pilį gyventojų reikmėms, turizmui. Šiam sumanymui įgyvendinti reikėjo pagalvoti apie šlaitų įtvirtinimą ir mūro skylių užtaisymą. Anot mokslininko, nauji fragmentai negalėjo imituoti seno mūro, kad lankytojai galėtų matyti, kur yra naujadaras, o kur sena konstrukcijos dalis.

Iš esmės mūsų dienomis Vilniaus pilių komplekso saugojimo principai nedaug tepasikeitė. Šis kultūrinis paveldas yra svarbus kaip archeologinis, architektūrinis ir urbanistinis LDK palikimas. Jo saugojimą reglamentuoja įstatymai. 1997 m. buvo įkurtas Vilniaus pilių valstybinis kultūrinis rezervatas, kurio plotas mūsų dienomis apima 57,5 hektarus. Iki šiol ginčytinos yra jo teritorijos ir apsaugos zonų ribos. Rezervate yra šios nekilnojamosios kultūros vertybės:

Archeologijos:

- Vilniaus piliakalnis (A1961 K) - vad. Kreivuoju kalnu, Plikuoju kalnu, Trijų kryžių kalnu (A1961 K1) su papiliais, vad. Bekešo kalnu (A1961 K2), Gedimino kapo kalnu (A1961 K3) ir Stalo kalnu (A1961 K4). Teritorijos plotas 33,87 ha.
- Vilniaus piliavietė (A1960) - vad. Gedimino pilies kalnu, Aukštutine pilimi, Žemutine pilimi. Teritorijos plotas 18,70 ha.

⁸⁵ Pismo M. Morelowskiego na kąto uformowania wierzchołka góry Zamkowej w Wilnie, *LDMA*, f. 2, ap. 1, b. 13, l. 41-47.

Architektūros:

- Arkikatedros bazilikos, Žemutinės ir Aukštutinės pilių pastatų ir jų liekanų kompleksas (G205 K):
 1. Šv. Stanislovo ir Šv. Vladislavo arkikatedra bazilika (G205 K1). Katedros a. 1
 2. Gynybinio bokšto liekanos, varpinė (G205 K2). Katedros a. 1
 3. Žemutinės pilies gynybinės sienos liekanos (G205 K3). Arsenalo g. 1, 3
 4. Naujasis arsenalas (G205 K4). Arsenalo g. 1
 5. Rūmų liekanos (G205 K5). Katedros a. 3
 6. Senojo arsenalo rytų korpuso liekanos (G205 K6). Arsenalo g. 3
 7. Pilininko namas (G205 K7). Arsenalo g. 1
 8. Aukštutinės pilies gynybinės sienos liekanos (G205 K8). Arsenalo g. 5
 9. Vakarinio bokšto liekanos (G205 K9). Arsenalo g. 5
 10. Rūmų liekanos (G205 K10). Arsenalo g. 5
 11. Pietinio bokšto liekanos (G205 K11). Arsenalo g. 5
 12. Katedros aikštė (G205 K12).

Statinių kompleksas (G390 K):

1. Rūmai, vad. Kirdiejų (G390 K1). Barboros Radvilaitės g. 6
2. Oficina (G390 K2). Barboros Radvilaitės g. 6
3. Vežiminė (G390 K3). Barboros Radvilaitės g. 6
4. Tvora (G390 K4). Barboros Radvilaitės g. 6⁸⁶.

Tai sudedamoji Vilniaus senamiesčio dalis, tvarkoma pagal Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato nuostatus, patvirtintus LR Seimo 2002 liepos 11 diena paskelbtų nutarimu. Nuostatų galiojimo ribas apibrėžė LR Seimo 2002 balandžio 23 dienos nutarimas. Vilniaus pilių kultūrinis rezervatas (toliau – VKPR) apsiėmė saugoti ne tik kurią nors vieną iš Vilniaus pilių, kas akivaizdžiai yra būdinga VMBD koncepcijoms, o visą istorinės ir dvasinės kultūros, gamtos vertybių kompleksą, kultūrinį žemės sluoksnį. Šiuos nuostatus įpareigojo rezervato direkciją organizuoti muziejinę veiklą, nuolatinį mokslinius tyrimus Vilniaus pilių teritorijoje, tinkamai ją tvarkyti. Taip pat nagrinėjamas dokumentas numatė plėtoti turizmą, rekreacinę ir konfesinę veiklą, susijusią su Vilniaus Katedros aikšte ir Arkikatedra, o organizuoti istorinio-etnografinio pobūdžio kultūrinius renginius tam numatytose vietose. Buvo nustatyti apribojimai dėl didelių žemės

⁸⁶ Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato teritorijoje esančios nekilnojamosios kultūros vertybės [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vilniauspily.lt/lt/rezervatas>>.

judinimo darbų, dėl istoriškai vertingo reljefo formos ir istoriškai vertingo hidrografinio tinklo žymių pakeitimų, išskyrus tuos atvejus, kai atkuriami prarasti jų elementai. Nuostatų nepaisymas baudžiamas pagal įstatymų nustatytą tvarką⁸⁷.

Kraštovaizdžio, kuris laikomas pagrindiniu Vilniaus miesto urbanistiniu savitumu, bei nekilnojamojo kultūros paveldo išsaugojimas – tai integrali miesto plėtros dalis numatyta Vilniaus miesto bendrajame plane, kuris bus vykdomas iki 2015 metų⁸⁸. Kultūros vertybių skyriuje pateikiami kultūros objektų saugojimo koncepcija, tvarkybos ir naudojimo bei apsaugos įgyvendinimo, jos stebėsenos principai, teritorijų apsaugos, Vilniaus senamiesčio apsaugos, atgaivinimo ir tvarkybos prioritetai, kultūros paveldo naudojimo turizmui gairės. Pažymima, kad vienas iš prioritetinių Vilniaus miesto nekilnojamųjų kultūros vertybių teritorinės objektas yra Senamiestis, 1994 m. įtrauktas į UNESCO Pasaulio kultūros paveldo sąrašą. Jo teritorijoje yra Vilniaus pilių kompleksas. Vilniaus miesto bendrajame plane numatyta koncepcija iš esmės tik dalinai taikoma Vilniaus pilių kultūrinio rezervato teritorijai. Numatoma šį kompleksą išsaugoti ir eksploatuoti vadovaujantis individualiomis nuostatomis.

Paskutinėji įvykiai (2008 m. kovo mėnesį įvyko Pilies kalno rytinio šlaito nuošliauža⁸⁹) paskatino valdininkus suklusti, o mokslininkus parengti naują Vilniaus aukštutinės pilies kalno šlaitams sutvirtinimo darbų programą.

Pagal prof. K. Dundulį nuošliaužos atsiradimą lėmė trys faktoriai. Pirmiausia tai gana status Pilies kalno šlaitas. Antra priežastis – visi šio kalno šlaitai yra nubyrėję iš viršaus ir ant pagrindinio sluoksnio susidarė netvirtas gruntas. Didelės įtakos turėjo pakitusios meteorologinės sąlygos. Šilta žiema nesustingdė žemės ir leido skverbtis vandeniui, dėl to sudrėko gruntas. Galiausiai dėl susidariusio vandens pertekliaus tam tikrose plokštumose susidarė galimybės nuošliaužai nuslinkti⁹⁰.

Iš karto po šio įvykio VKPR ir Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos (toliau – KPD) surengtas pasitarimas. Jame dalyvavo KPD, VKPR, Lietuvos nacionalinio muziejaus, Kultūros ministerijos, Teritorijų planavimo ir statybų valstybinės priežiūros departamento, Lietuvos geologijos tarnybos atstovai. Buvo įvertinta Pilies kalno avarinės situacijos būklė. Nustatyta, kad kalno rytiniame šlaite, prie šaltinio nuslinko apie vieno metro storio žemės paviršius, atsivėrė apatiniai smėlio, žvyro sluoksniai, dalis pakilimo tako su atramine siena užtvėrė

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 11 d. nutarimas Nr. 1111 „Dėl Vilniaus pilių valstybinio rezervato nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2002-07-17, Nr. 72-3059.

⁸⁸ Vilniaus bendrasis planas [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vilnius.lt/bplanas/index.php?mid=73&lang=lt>>.

⁸⁹ Kodėl griūva Gedmino kalnas [interaktyvus]. 2008. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vtv.lt/naujienos/vilnius/kodel-griuva-gedimino-kalnas-2.html>>.

⁹⁰ Kodėl griūva Gedmino kalnas [interaktyvus]. 2008. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vtv.lt/naujienos/vilnius/kodel-griuva-gedimino-kalnas-2.html>>.

žemė. Nuošliauža suformavo erozinių išgraužų ir griovių tinklą. Blogiausia, kad tai skatino tuštumų ertmių po betonine kelio išorine atramine sienute ir riedulių grindiniu atsiradimą. Taigi, nuošliaužos padarinių gali būti daugiau. Jie gali pakenkti ne tik kalnui, bet ir pilies kompleksui.

Problemos sprendimas tai – Pilies kalno šlaito nuošliaužos sutvarkymas ir grunto sutvirtinimas. Šiam tikslui privačia iniciatyva UAB „Geotechnikos grupė“ parengė projektą, sudarė principinę tvirtinimo schemą.

Deja, iki šiol jokie darbai nevykdomi. Valdininkai vis dar negali sutarti, kam priklauso Gedimino pilies kalnas ir kas turėtų juo pasirūpinti. Artimiausiu metu turėtų įvykti posėdis, kuriame būtų išrinkta Komisija Pilies kalno avarinės būklės problemai likviduoti.

1991 m. balandžio 23 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą dėl Dzūkijos, Kuršių nerijos, Žemaitijos nacionalinių parkų, Trakų istorinio nacionalinio parko ir Viešvilės valstybinio rezervato įsteigimo. Trakų istorinio nacionalinio parko įkūrimas pareikalavo atskiro dokumento, reglamentuojančio apsaugą ir naudojimą Lietuvos valstybingumo istorinio centro Trakuose, kuris apėmė ne vien Trakų salos ir pusiasalio pilys, bet ir Trakų miesto, jo apylinkių kultūros ir gamtos vertybes, etnokultūrinis paveldas bei parko kraštovaizdis⁹¹. Taigi 2000 m. balandžio 4 d. Ministras Pirmininkas Andrius Kubilius ir Kultūros ministro Arūnas Bėkšta patvirtino Trakų istorinio nacionalinio parko nuostatus⁹².

Šiuose nuostatuose Trakų pilys ir senovinė miesto piliavietė siejami su Vytauto Didžiojo vardu ir pristatomi kaip Lietuvos valstybės istoriją reprezentuojančios vertybės. Objektai tvarkomi taikant veiklos apribojimus jų teritorijoje. Draudžiami kasinėjimų, statybos darbai, naikinantys ar keičiantys istoriškai susiformavusio kultūrinio kraštovaizdžio, urbanistinių, architektūrinių saugomų objektų vertės elementus. Tuo pačiu parko apsaugos dokumente numatomi moksliniai tyrimai, informacijos, susijusios su gamtos, kultūros bei statinių dalykais, kaupimas, taip pat Trakų salos pilies ekspozicijų rengimas bei saugojimas, kultūrinių ir pažintinių renginių organizavimas.

Vilniaus aukštutinės pilies bei Trakų salos (G506 K) ir pusiasalio pilių apsaugą reglamentuoja gausi įstatyminė bazė, kuriama nuo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo⁹³. Tokios

⁹¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos nutarimas Nr. I-1244 „Dėl Dzūkijos, Kuršių Nerijos, Žemaitijos nacionalinių parkų, Trakų istorinio nacionalinio parko ir Viešvilės valstybinio rezervato įsteigimo“. // Valstybės žinios, 1991-05-10, Nr. 13-332.

⁹² Lietuvos respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 388 „Dėl Trakų istorinio nacionalinio parko nuostatų patvirtinimo“. // Valstybės žinios, 2000-04-12, Nr. 30-834.

⁹³ Pagrindiniai įstatymai, taikomi tiek Vilniaus, tiek Trakų pilių, kaip kultūrinio paveldo objektams: Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas Nr. I-733, Valstybės žinios, 1995-01-06, Nr. 3-37.

Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių įstatymas Nr. I-1779, Valstybės žinios, 1996-02-14, Nr. 14-352.

Lietuvos Respublikos statybos įstatymas Nr. I-1240, Valstybės žinios, 1996-04-10, Nr. 32-788.

Lietuvos Respublikos žemės įstatymas Nr. I-446, Valstybės žinios, 1994-05-06, Nr. 34-620.

XX a. pradžioje nebuvo. Nepaisant šio skirtumo, tiek VMBD veiklos laikais tiek šiandien Lietuvą garsinančių pilių saugojimas liko viena iš pagrindinių paveldosaugininkų užduočių. Išanalizavus VMVD veiklą bei kai kurių kultūrinio paveldo objektų apsaugos koncepcijas, ypač pirmajame jos darbų periode, galima teigti, jog praeities paminklų išsaugojimas buvo greičiau pavienių žmonių ryžtas sustabdyti praeities palikimo nykimą nei nuosekli valdžios politika. Valstybė nerodė didelės iniciatyvos, neskyrė materialinės paramos, neleido paveldą saugančių įstatymų. Mūsų dienų situacija kitokia. Steigiami departamentai, rezervatai ir parkai, leidžiami įstatymai ir kuriami įvairūs projektai, numatantys kultūrinio palikimo saugojimą. Nepaisant to, incidentas su Pilies kalno šlaito nuošliauža parodė, jog už tai atsakingos įstaigos negali susikooperuoti ir efektyviai bei greitai išspręsti iškilusią problemą. Nesulaukę komisijos sukūrimo privatūs asmenys savo iniciatyva ištyrė nuošliaužos padarytą žalą ir parengė pradinį Pilies kalno sutvarkymo projektą.

IŠVADOS

XX a. pradžia – tai kultūrinio pakilimo bei tautinio atgimimo laikotarpis. Tuo metu buvo įsteigta nemažai draugijų, besirūpinančių mokslinio žmonių potencialo kėlimu. Didžiausią pėdsaką Vilniaus krašto istorijoje paliko VMBD. Susikūrusios 1907 m., kaip ir visoms kitoms to laikotarpio nevalstybinėms organizacijoms, Draugijos vadovams ir nariams teko susidurti su organizacinėmis problemomis, carinės valdžios, kartais nemotyvuotais, reikalavimais. Buvo iškilusi dilema dėl nuolatinės būstinės. VMBD mecenatų dėka kamavę klausimai išsprendė gana greitai. Draugijos išdas pasipildydavo ne vien iš pavienių žmonių dotacijų. Pinigai buvo renkami iš ekskursijų, muziejaus lankytojų. Deja, tokių materialinių išteklių nepakako rimtesniems tyrimams. Savo veiklos pradžioje draugija apsiribojo dovanotų kolekcijų kaupimu ir jų tvarkymu.

VMBD dėka dauguma dailės kūrinių, liaudies meno ir numizmatikos kolekcijų išliko iki mūsų dienų. Neišlikę ekzemplioriai, pasiekė dabartį ikonografijos pavidalu. Draugijos narių daryti kryžių, koplytėlių, ornamentų, medalių piešiniai, pastatų fotofiksacija naudojama šių dienų kultūros tyrinėtojų. XX a. pradžioje Draugija eksponavo savo rinkinius VMBD muziejuje. Jį uždarius, eksponatai buvo perduoti skirtingoms įstaigoms ir Vilniaus miesto muziejams.

Didesnio mąsto paveldosauginiai Draugijos darbai vyko tarpukaryje. VMBD dėka, mes galime dabar grožėtis ir didžiuotis LDK Trakų ir Vilniaus miestų gynybinės architektūros kompleksais. Trakų pilių tyrinėjimo ir konservavimo darbus labai vertino vėlesni paveldosaugos specialistai (S. Mikulionis, J. Glemža). V. Šukevičius Trakų pilių liekanų saugojimui stengėsi pajungti visuomenę ir valdžia. Jo manymu, tik išaiškinus paveldo vertę ir reikšmę, galima jį saugoti efektyviai. VMBD darbai šiame objekte leido vėlesnių metų tyrinėtojams atstatyti prarastą Trakų salos pilies grožį, o kultūros darbuotojams kultūros objektą pritaikyti muziejinėms, edukacinėms ir turizmo reikmėms.

VMBD Vilniaus aukštutinės pilies tyrimų metų buvo nustatytas statinių pastatymo laikas. E. ir V. Holubovičių archeologiniai kasinėjimai – pirmieji didelio mąsto darbai Pilies kalne. Radiniai suteikė informacijos apie gyventojų buitį, pirmųjų medinių pastatų atsiradimą, padėjo nustatyti pilies raidos periodus.

Trumpa VMBD veiklos laikų ir dabarties koncepcijų analizė išryškina tą pačią problemą – Pilies kalno šlaitų grunto nestabilumą. Sprendžiant iš to kaip šiandien yra vykdomi šlaito nuošliaužos padarinių pašalinimo darbai, galima išvelgti šių dienų paveldosaugos sistemos spragas. Atsakingos institucijos kol kas nesugebėjo nustatyti kam priklauso atsakomybė ir apsaugos darbų vykdymas. Iniciatyvos ėmėsi pavieniai asmenys, kurie parengė prieleminarių darbų planą.

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

MONOGRAFIJOS

1. Baužienė M. *Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje*, Vilnius: Savastis, 2004.
2. Budreika E. *Vilniaus pilis*, Vilnius: Mintis, 1977.
3. Baliulis A., Mikulionis St., Miškinis A. *Trakų miestas ir pilys*, Vilnius: Mokslas, 1991.
4. Drėma V. *Dingęs Vilnius*, Vilnius: Vaga, 1991.
5. Glemža J. R. *Nekilnojamojo kultūros paveldo apsauga ir tvarkymas*, Vilnius: Lietuvos dailės akademijos leidykla, 2002, p. 168.
6. Ilgiewicz H. *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2005.
7. Kitkauskas N. *Vilniaus pilys*, Vilnius: Mokslas, 1989.
8. Laučkaitė L. *Vilniaus dailė XX a. pradžioje*, Vilnius: Baltos lankos, 2002.
9. Mikulionis S. *Trakų salos pilis: svarbiausios žinios*, Vilnius: Mintis, 1987.
10. Zahorski W. *Podania i legendy Wileńskie*, Wilno, 1925.
11. *Vilniaus architektūros mokykla XVIII-XX a.*, red. kolegija Aleksandravičiūtė A., Butrimas A., Janoninė R., Žvilius A. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1993.
12. *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*, sud. Manelis E., Samavičius R., Vilnius: Vilniaus knyga, 2001.
13. *Vilniaus pilis senosiose fotografijose*, sud. Karpavičius E., Stoškus K., Prelgauskas A., Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 1995.
14. *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*, red. kolegija Bandžius A., Grigonis J., Kubilius J., Merkys V., Vilnius: Mokslas, 1977.

STRAIPSNIŲ RINKINIAI

1. Petrauskienė I. Vilniaus mokslo ir meno muziejus, *Muziejai ir paminklai*, Vilnius, 1985.
2. Kultūros istorijos tyrinėjimai, sud. V. Berenis, Vilnius: Gervėlė, t. 5, 1999.
3. Vilniaus miesto istorijos skaitiniai, sud. Eugenijus Manelis, Romualdas Samavičius, Vilnius: Vilniaus knyga, 2001.
4. Vilnius kaip dailės mokymo ir sklaidos centras, sud. V. Jankauskas, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla
5. Puzinas J. Gedimino kalnas, *Lietuviškoji enciklopedija*, Spaudos Fondas: Kaunas, t. 8, 1940.

SPAUSDINTI ŠALTINIAI

1. Holubovičiai E. ir V. *Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas*, Kaunas, 1941.
2. Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1907-1932/ [Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie] Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno.
3. Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1931/ [Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie] Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno.
4. Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938/ [Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie] Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie, Wilno.

PERIODIKA

1. W sprawie Gory Zamkowej, *Kurjer Wilenski*, 1911. Nr. 171 (291).
2. Bronislovas Malevskis, *Trakų žemė*, 2001, nr. 8 (109).

ARCHYVŲ MEDŽIAGA

Lietuvos valstybės istorijos archyvas

1. Pilies kalno konservavimo darbai, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 292.
2. Pilies kalno konservavimo darbai, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 293.
3. V. Zahorskio korespondencija, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 6.
4. V. Zahorskio rinkta medžiaga apie VMBD, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 26.
5. Iš Boleslovo Ruseckio rinkinių, *LVIA*, f. 1135, ap. 19, b. 74.
6. VMBD bendrų susirinkimų protokolai 1907–1938 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 8.
7. VMBD muziejaus būklė 1907–1929 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 13.
8. VMBD įstatai, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 127.
9. VMBD veiklos ataskaita 1923 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 133.
10. VMBD veiklos ataskaita 1924 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 137.
11. VMBD veikla 1907–1932, *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 201. VMBD veikla 1907–1932 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 201.
12. VMBD veiklos ataskaita 1936 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 238.
13. VMBD veiklos ataskaita 1937 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 243.
14. VMBD veiklos ataskaita 1938 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 253.

15. VMBD veiklos ataskaita 1939 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 22, b. 260.

Lietuvos dailės muziejaus archyvas

1. Pismo M. Morelowskiego na kato uformowania wierzchołka góry Zamkowej w Wilnie, *LDMA*, f. 2, ap. 1, b. 13.

Lietuvos apskrities archyvas

1. Istorinės žinios Trakų pilims, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 143.

Vilniaus pilių kultūrinis rezervatas

1. Dambrauskaitė T. Vilniaus aukštutinės pilies kunigaikščių rūmų tyrimai, *Vilniaus pilių valstybinis kultūrinis rezervatas Vilniaus pilių*, 1986, t. 1.

INTERNETINIAI ŠALTINIAI

1. Archeologinių tyrimų duomenys [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-06. Prieiga per internetą: <http://www.heritage.lt/vln_regl/dalis5/a_dalis52.pdf>.

2. Gajewski M. Wilnianie zasluzeni dla Litwy, Polski, Europy i swiata [interaktyvus]. 2001. Žiūrėta 2008-03-03. Prieiga per internetą: <http://www.nasz-czas.lt/Fundacja/Wilnianie_zasl/szukiewicz.html>.

3. Kačerauskienė A. Vilniaus draugijos – kultūros šviesa [interaktyvus]. 2007. Žiūrėta 2008-02-21. Prieiga per internetą: <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2007/05/16/darb_01.html>.

4. Kodėl griūva Gedmino kalnas [interaktyvus]. 2007. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vtv.lt/naujienos/vilnius/kodel-griuva-gedimino-kalnas-2.html>>.

5. Vilniaus bendrasis planas [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vilnius.lt/bplanas/index.php?mid=73&lang=lt>>.

6. Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato teritorijoje esančios nekilnojamosios kultūros vertybės [interaktyvus]. Žiūrėta 2008-04-20. Prieiga per internetą: <<http://www.vilniauspilys.lt/lt/rezervatas>>.

7. Zemlickas G. Tautos atgimimo keliu [interaktyvus]. 2008. Žiūrėta 2008-02-21. Prieiga per internetą: <<http://mokslasplius.lt/mokslo-lietuva/node/444>>.

TEISĖS STRAIPSNIAI

1. Lietuvos Respublikos kilnojamųjų kultūros vertybių įstatymas Nr. I-1779, Valstybės žinios, 1996-02-14, Nr. 14-352.
2. Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymas Nr. I-733, Valstybės žinios, 1995-01-06, Nr. 3-37.
3. Lietuvos Respublikos Saugomų teritorijų įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. IX-628, Valstybės žinios, 2001-12-28, Nr. 108-3902.
4. Lietuvos Respublikos statybos įstatymas Nr. I-1240, Valstybės žinios, 1996-04-10, Nr. 32-788.
5. Lietuvos Respublikos Teritorijų planavimo įstatymas Nr. I-1220, Valstybės žinios, 1995-12-30, Nr. 107-2391.
6. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas Nr. I-446, Valstybės žinios, 1994-05-06, Nr. 34-620.
7. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 11 d. nutarimas Nr. 1111 „Dėl Vilniaus pilių valstybinio rezervato nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2002-07-17, Nr. 72-3059.
8. Lietuvos respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 388 „Dėl Trakų istorinio nacionalinio parko nuostatų patvirtinimo“. // Valstybės žinios, 2000-04-12, Nr. 30-834.
9. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios tarybos nutarimas Nr. I-1244 „Dėl Dzūkijos, Kuršių Nerijos, Žemaitijos nacionalinių parkų, Trakų istorinio nacionalinio parko ir Viešvilio valstybinio rezervato įsteigimo“. // Valstybės žinios, 1991-05-10, Nr. 13-332.

PRIEDAI
VILNIAUS MOKSLO BIČIULIŲ DRAUGIJOS NARIŲ, NUSIPELNUSIŲ
PAVELDOSAUGOS SRITYJE BIOGRAFIJOS

Šiame priede pateikiamos VMBD vadovybės ir pirmųjų jos narių, uoliai besistengiančių dėl Draugijos įkūrimo, biografijos. Jų tikslas papildyti pateiktą šiame darbe VMBD veiklos tyrimų medžiagą. Biografijose siekiama daugiau pasakyti apie šių asmenų įnašą į LDK kultūrinio palikimo išsaugojimą. Sudarant šių kultūros ir visuomenės veikėjų gyvenimo aprašymus buvo pasinaudota Lietuvos valstybės istorijos archyvo medžiaga, Gabrielos Paušer-Klonovskos (Gabriela Pauszer-Klonowska) knyga „*Pani Eliza*“ („*Ponia Eliza*“), Alinos Kovalčikovos (Alina Kowalczykowa) prisiminimais apie tėvą S. Lorenčą, straipsnių rinkiniu „Vilniaus miesto istorijos skaitiniai“, pavieniais straipsniais. Daug informacijos apie narių publikacijas ir darbus suteikė VMBD ataskaitos.

Brensztejn Michał

Vienas žymiausių Lietuvos kultūros istorikų Mykolas Brenšteinas gimė 1874 m. Telšiuose, Žemaitijoje.

M. Brenšteinas aktyviai dalyvavo VMBD sukūrimo procese, tapo jos garbės nariu ir jau nuo 1910 m. apsigyveno Vilniuje. Jo ir dar kelių kultūros mylėtojų dovanota medžiaga sudarė Draugijos archyvo bei muziejaus pagrindą. Jam taip pat teko apimti VMBD išdininko pareigas. Nuo 1919 m. dirbo Stepono Batoro universiteto bibliotekos rankraščių skyriaus vedėju. Iki mirties ėjo VMBD muziejaus vadovas. M. Brenšteinas buvo vienas iš Draugijos meno istorijos skyriaus, įregistruota 1931 m. sausio 30 d., įkūrėjų. Tais pačiais metais įvyko 6 moksliniai skyriaus posėdžiai. Vieno posėdžio metu M. Brenšteinas pateikė medžiagą apie LDK liejininkystę (1924 m. šia tema pasirodė jo veikalas „*Zarys dziejów ludwisarstwa w b. Wielkimo Księstwie Litewskiem*“ („*LDK liejininkystės apibraiža*“)) bei laikrodžių mechanizmus.

Mokslininko straipsniai pasirodydavo VMBD metraštyje. Rašė apie Lietuvos muzikos instrumentus, apie kaukes, parengė straipsnį apie lenkiškus leidinius, išspausdintus Vilniuje. Svarbus jo indelis tyrinėjant ir aprašant Žemaitijos kryždirbystės meną. 1906 m. pasirodė jo studija apie Žemaitijos kryžius ir lietuvių liaudies meną. Nustatė kryžių tipizaciją. Tuo klausimu susirašinėjo su V. Šukevičiumi.

1913 m. dalyvavo kartu su broliu Vilniaus krašto parodoje, kurioje gavo auksinį medalį už žemaitiškų dirbinių ir kostiumų kolekciją.

Nuo 1928 m. iki paskutiniųjų savo gyvenimo dienų vadovavo VMBD archyvui. Mirė 1938 m. kovo 29 d.

Cehak-Holubowicz Helena

Elena Cehak-Holubovič gimė 1902 m. vasario 12 d. Ivano Frankivske, Ukrainoje. 1930 m. ji baigė Lvovo universitetą. Išvažiavo į Vilnių ir pradėjo dirbti Stepono Batoro universitete. Nuo 1931 iki 1939 metų vadovavo universiteto archeologijos muziejui. Per tą laiką kartu su vyru Vladimiru Holubovičiu tyrinėjo Vilniaus ir Naugarduko vaivadijų archeologinius paminklus, tarp jų Karmazinų, Pakrauglės, Paraiščio, Pučkalaukio, Sausių, Senujų Macelių ir kitus pilkapynus). Tyrinėjo Vilniaus Pilies kalną. Šių archeologinių kasinėjimų radiniai padėjo nustatyti Gedimino pilies raidos etapus, suteikė žinių apie gyvenusius joje žmones ir jų gyvenimo sąlygas. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui E. Holubovič su vyru išvažiavo į Lenkiją. Iš pradžių dėstė Torunės universitete, po to Vroclavo universitete, kuriame gavo archeologijos profesoriaus laipsnį. E. Holubovič parašė monografiją apie Vilniaus ir Naugarduko vaivadijos archeologinius paminklus „*Zabytki archeologiczne województwa Wileńskiego i nowogródzkiego*“, skelbė straipsnius iš Lietuvos archeologijos ir paminklų apsaugos.

E. Holubovič mirė 1979 m. liepos 19 d. Vroclave.

Czarkowski Ludwik

Liudvikas Čarkovskis gimė 1855 m. Baigė medicinos studijas. 1884–1894 m. dirbo gydytoju Polėsės miestelyje Siematyčiai. Domėjosi etnografija ir demografiniais pokyčiais. XX a. pirmaisiais metais apsigyveno Vilniuje. VMBD įkūrus tapo jos nariu, tvarkė bibliotekos rinkinius. Įėjo į valdybos sudėtį, kurioje veikė iki 1911 m. tais metais teko išvykti iš Vilniaus, į kurią sugrįžo tik po septynerių metų. Ėmė vadovauti VMBD bibliotekai. Jis sirgo širdies liga ir paskutines dienas praleido Stepono Batoro universitetinėje ligoninėje. Mirė 1928 m. spalio 22 d., buvo palaidotas Rasų kapinėse.

Dobużyński Walerian

VMBD bibliotekininkas ir Rusijos armijos generolas Valerjonas Dobužynskis gimė 1842 m. liepos 27 d. Kijeve Karo ministerijos slaptojo patarėjo Petro ir Aleksandros iš Šostakų šeimoje. Pradžios mokslus ėjo kadetų mokykloje Lietuvos Brastoje. Vėliau persikėlė į Maskvą, mokslus baigė 1862 m. Vilniuje. Ruošėsi dalyvauti 1863 m. sukilime, bet buvo vadovybės areštuotas ir nedelsiant perkeltas į Varšuvą, po to į Suomiją, Naugarduką bei Samarkandą. Čia susipažino su

gamtininku Fiodorenko. Jo įtakojamas susidomėjo botanika ir etimologija. Šiomis temomis rašė straipsnius.

1906 m. gavęs generolo laipsnį, atvyko tarnauti į Varšuvą. Deja, greitai, dėl nesutarimų su didžiuoju kunigaikščiu Sergejumi išėjo į dimisiją ir apsigyveno Vilniuje.

Jausdamas didelį potraukį mokslui ir knygoms pradėjo bendradarbiauti su VMBD. 1911 m. išvažiavus L. Čarkovskiui V. Dobužynskis perėmė Draugijos bibliotekininko pareigas, kurias ėjo iki 1915 metų. Jo dėka karo metu buvo išsaugoti Draugijos narių rašyti veikalai ir jos rinkiniai. V. Dobužynskis palaikė ryšius su Lenkijos, Rusijos, Vokietijos mokslo ir kultūros draugijomis. Tarėsi su jomis dėl veikalų ir publikacijų mainų.

Nepaisant garbaus amžiaus vėl buvo pašauktas į karinę tarnybą, kurios metų gyveno Vitebske. Po pirmojo pasaulinio karo sugrįžo į Vilnių ir iki gyvenimo pabaigos dirbo VMBD labui.

Mirė 1921 m. birželio 27 d. ir buvo palaidotas Rasų kapinėse.

Hlasko Józef

Juozas Hlasko gimė Polocke. Jis baigė III Varšuvos gimnaziją ir įstojo į Peterburgo medicinos akademiją. Pradėtą 1876 m. pradėtas studijas taip ir nebaigė. Didelę įtaką J. Hlasko darė jo pusbrolis Jonas, propaguojantis socialistines pažiūras. J. Hlasko paveiktas pusbrolio įstojo į Tarptautinę darbininkų organizaciją. Tuo metu daug keliavo. Londone susitiko su Valerijumi Vrublevskiu (Walery Wróblewski). 1882 m. buvo ištremtas į Sibirą už socialistinių idėjų paskleidimą. Būdamas Sibire, Jenisejske daug laiko skyrė visuomeninei ir kultūriniai veiklai, dirbo bibliotekoje.

1887 m. apsigyveno Varšuvoje, rašė straipsnius visuomeninėmis ir politinėmis temomis leidiniui „Gos“. 1906 m. persikraustė į Vilnių ir tapo „Dziennik Wileński“ redaktoriumi. Po metų įstojo į VMBD. 1911 m. apjungė „Dziennik Wileński“ ir „Kurjer Wileński“ – „Kurjer Litewski i Goniec Wileński“. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą išvažiavo į Minską, o vėliau persikraustė į Maskvą. Čia redagavo lenkiškąjį laikraštį „Gazeta Polska“.

Mirė Varšuvos priemiestyje Vilanovek 1934 m. liepos 14 dieną.

Holubowicz Włodzimierz

Vlodymiras Holubovičius gimė 1906 m. birželio 20 d. Krasnodaro mieste. Iš pradžių mokėsi gimtajame mieste, po to studijavo Stepono Batoro universitete etnografiją. 1947 m. Poznanės aukštojoje mokslo įstaigoje įgijo archeologo diplomą ir gavo daktaro laipsnį. 1951–1962 m. ėjo archeologijos katedros vedėjo pareigas Vroclavo universitete. V. Holubovičius 1933–1938 m. aktyviai tyrinėjo Vilniaus karštą. Kartu su Elena Holubovič ištyrė 27 archeologinius paminklus Vilniaus ir Naugrduko vaivadijose, kasinėjo Bekešo, Kreivosios pilies ir Aukštutinės pilies kalnus

Vilniuje. Rūpinosi paminklų apsauga. Šeštajame dešimtmetyje V. Holubovičius tyrinėjo Lenkijos archeologinius paminklus, tarp jų ir Opolės senamiestį. Remiantis šių tyrinėjimų medžiaga V. Holubovičius išleido monografijas „*Studia nad metodami badań wrstw kulturowych w prahistorii Polski*“ („*Studija apie lenkų priešistorinius kultūrinių sluoksnių tyrinėjimo metodus*“), „*Opole w wiekach X–XII*“ („*Opolė X–XII amžiuje*“).

Paskutiniuosius savo gyvenimo metus gyveno Stokholme. Mirė 1962 m. balandžio 7 dieną.

Jankowski Czesław

Česlovas Jankovskis gimė 1862 m. Varšuvoje. 1880 m. įstojo į Varšuvos piešimo aukštąją mokyklą, kuriai tuo metu vadovavo V. Gersonas (W. Gerson) ir Aleksandras Kamenskasis (Aleksander Kamieński). Pirmiausiai jo darbai pasirodė leidinyje „Sodininkas“, tai buvo sodų planai, landšafto iliustracijos. Po to bendradarbiavo su Varšuvos laikraščiais „Biesiada Literacka“, „Tygodnik Powszechny“. 1885 m. apsigyveno Krokuvoje, dirbo žurnale „Swiat“, kuriame savo darbus spausdino poetai Kazimieras Brodzinskis (Kazimierz Brodziński) ir Stanislovas Pšybyševskis (Stanisław Przybyszewski), rašytojas Henrikas Sinkevičius (Henryk Sienkiewicz). 1889 m. Č. Jankovskis išvyko į Paryžių, kur sėmėsi įkvėpimo ir daug dirbo. Piešė paveikslus, iliustravo lenkiškus leidinius, H. Sinkevičiaus „Tvaną“ ir A. Mickevičiaus „Vėlines“, organizavo savo darbų parodas Prancūzijoje, Amerikoje ir Lenkijoje.

Mirties data nežinoma.

Kościałkowski Stanisław

Stanislovas Koscialkovskis gimė Gardine 1881 m. spalio 24 dieną. Buvo augo sukilėlio namuose ir buvo auklėjimas lenkiško patriotizmo dvasia. 1900 m. baigė rusišką gimnaziją Gardine. Po to metus Varšuvos universitete studijavo istoriją ir lenkų literatūrą. Vėliau studijas tęsė Krovuvos universitete. Studijų baigiamąjį darbą rašė apie Tyzenchauzo vaidmenį politikoje. 1906 m. apsigyveno Vilniuje ir mokė lenkų kalbos miesto gimnazijose. Pirmojo pasaulinio karo metu tapo slaptosios Edukacijos komiteto nariu ir rūpinosi mokslo sistemos organizavimu. Jo dėka pradėjo veikti Žygimanto Augusto gimnazija ir mergaičių gimnazija, kuriai vėliau buvo suteiktas rašytojos Elizos Ožeškienės vardas. Nuo 1919 m. S. Koscialkovskis buvo laikinojo Vilniaus universiteto senato nariu, po to humanitarinio fakulteto prodekanu, gavo profesoriaus laipsnį. Universitetui nustojus veikti Koscialkovskis 1940 - 1941 m. savo namuose slaptai organizavo paskaitas ištroškusiems žinių jaunimui. Tuo pačiu rūpinosi VMBD rinkiniais. Už savo veiklą buvo areštuotas ir išstremtas į Uralą. 1942 m. S. Koscialkovskiui pavyko nusigauti iki Irano.

Po karo apsigyveno Beirute, o po 5 metų apsigyveno Anglijoje Pitsford Hall'e, kur mirė 1960 metais.

Kurczewski Jan

Jonas Kurčevskis (Jan Kurczewski) gimė 1854 m. Daniuševo kaime, išsidėsčiusiame prie Neries krantų. Būdamas 20 metų įstojo į Vilniaus kunigų seminariją. 1879 m. buvo nusiustas gilintis teologijos žinių į Romos katalikų akademiją Peterburge. Šioje mokslo įstaigoje J. Kurčevskiui suteiktas magistro laipsnis už „De immaterialitate animae“. Po iššventinimo buvo paskirtas dėstyti teologijos pagrindus II Vilniaus gimnazijoje. Nesutiko mokytis iš rusų kalba parašytų maldaknygių, už ką buvo išsiųstas į Kemieliškių kaimą (dabartinėje Baltarusijos teritorijoje). Bet po trumpo laiko vėl grįžo į Vilnių jau kaip Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios klebonas. 1900 m. paskirtas arkikatedros kanauninku. Buvo Šv. Petro sosto notaru Vilniuje, gavo kanono teisės ir bažnyčios istorijos profesoriaus laipsnį. Nuo 1911 m. atsisakęs visų pareigų atsidavė mokslinei veiklai ir savo darbus publikavo pasirašydamas XX slapyvardžiu. Vertingi jo darbai apie Vilniaus vyskupiją ir jos svarbiausius maldos namus. Jis tyrinėjo Vilniaus Katedros architektūrinę, ekonominę ir liturginę raidą. Buvo bendraautoriumi „Pagalbinės bažnytinės enciklopedijos“. Dėl savo mokslinių darbų bei moralinių savybių jis pelnė gyventojų meilę ir pasitikėjimą, buvo pavyzdžiu daugeliui kultūros veikėjų rate. J. Kurčevskio paskiriamas VMBD pirmininku buvo pasitikėjimo ir jo autoriteto pripažinimo išraiška.

J. Kurčevskis mirė netikėtai, katedros sakykloje 1917 m. liepos 30 diena. Palaidotas Rusų kapinėse.

Lorentz Stanisław

Stanislovas Lorencas gimė 1899 metais. Mokslininko karjerą pradėjo tarpukaryje. 1929 – 1935 m. buvo Vilniaus ir Gardino vaivadijų kultūrinių paminklų konservatoriumi. Juridinės bazės stoka to laikotarpio paveldosaugos sistemoje pareikalavo iš S. Lorencos nemažos išmonės norint išsaugoti praeities palikimą. Konservatoriaus darbo specifika atskleidė jo diplomatinis sugebėjimus, atkaklumą ir atsidavimą. S. Lorencas suvokė, kad svarbu išsaugoti ne tik architektūrinį paminklą, bet ir istorinį, autentišką kraštovaizdį. Jo požiūriu norint išsaugoti ir sutvirtinti paminklus būklę neverta atkurti ar sukurti sunykusios jų dalies. Atsistatydinęs iš vyriausiojo Vilniaus gubernijos konservatoriaus pareigų pradėjo dėstyti Stepono Batoro universitete.

S. Lorencui pavyko įgyvendinti Trakų salos pilies restauracijos ir Vilniaus katedros rekonstrukcijos projektus. Taip pat pasirūpino karinių pratybų ir prekyvietės pašalinimu iš aikštės

prieš Šv. Petro ir Povilo bažnyčią, Aušros Vartų koplyčios atnaujinimu, Šv. Dvasios bažnyčios sieninės tapybos restauravimu ir t.t.

1933 m. pasirodė mokslininko sudarytas Vilniaus miesto paminklų registras.

Stanislovas Lorencas mirė 1991 kovo mėnesį.

Montwiłł Józef

Visuomenės veikėjas Juozas Montvila gimė 1885 m. kovo 18 d. Ukmergės valsčiuje Mitjaniškių dvare. Jo tėvas sukauptė turtus versdamasis linų prekyba. Montvilų šeimos busimos materialinės gerovės pagrindas buvo Juozo motinos Aleksandros iš Dovgiallių kraitis, susidedantis iš 4 kaimų (Mitjaniaszki, Szaty, Pawloki, Pakscie).

Pagrindinį išsilavinimą J. Montvila įgijo Vilniuje. Po to išvažiavo studijuoti į Rusiją. Iš pradžių įstojo į Piotrowsko-Razumowskoe akademiją, norėdamas įgyti agronomo išsilavinimą, bet po metų persikėlė į Peterburgą, kur pradėjo mokytis teisės fakultete. 1872 m. gavęs teisininko diplomą gilino savo sociologijos ir ekonomikos žinias Berlyne, Vienoje, Krokuvoje.

Grįžęs į Lietuvą įkūrė audėjų mokyklą „Birutė“. Savo dvare atidarė kredito kasą. 1885 m. Jonas Liubanskis (Jan Liubanski), Žemės ūkio banko įkūrėjas, pasiūlė J. Montvilai vieno iš direktorių vietą. Nuo to laiko jis tapo Banko vadovu, J. Montvilo dėka per gana trumpą laiką bankas virto svarbiausia institucija, teikiančia kreditus Lietuvos ir Baltarusijos gyventojams.

Užimamos pareigos ir turimi ištekliai suteikė puikias galimybes J. Montvilai pasireikšti visuomeninėje-kultūrinėje veikloje. Jo pastangomis pradėjo veikti amatų, vargonininkų ir piešimo kursai, įsikūrė organizacijos, besirūpinančios vaikų laisvalaikiu, globa ir edukacija, supažindinant juos su Lenkijos istorija ir lenkų kalba. Visos šios institucijos naudojosi Žemės ūkio banko subsidijomis. Dauguma jų turėjo savo buveines pranciškonų pastate, kurį J. Montvila kartu su broliu Stanislovu suremontavo savo lėšomis.

Ilgą laiką dirbo patarėju Vilniaus miesto taryboje, o nuo 1897 m. tapo miesto meru. Po dešimties metų buvo išrinktas atstovu į III Dūmą.

Vienas iš svarbiausių pasiekimų kultūros srityje buvo aktyvios pastangos siekiant įkurti Vilniaus mokslo bičiulių draugiją. 1907 m. ji buvo įsteigta. J. Montvila skyrė 5000 rb pradiniam Draugijos bibliotekos kapitalui. Iki gyvenimo pabaigos ėjo VMBD išdininko pareigas.

J. Montvila mirė 1911 m. vasario 7 d. ir buvo palaidotas Rusų kapinėse.

Morelowski Marjan

Meno istorikas Marijonas Moreliovskis gimė 1884 m. kovo 2 d. Vadovicuose. Baigęs gimnaziją Krokuvoje, įstojo į universitetą, kur studijavo romanų meno ir filologijos istoriją. Vėliau tęsė mokslus Vienoje pas profesorių A. Beckerį ir M. Dvoraką, po to Paryžiuje Sorbonos

universitete ir College de France. 1911 – 15 m. mokė prancūzų kalbos Vienoje iš Krokuvos mokyklų. Tuo pat metu gavo daktaro laipsnį už darbą iš romanų meno istorijos srities.

Pirmojo pasaulinio karo metais gyveno Rusijoje, kur kartu su Stanislovu Noakovskiu (Stanislaw Noakowski) įkūrė Lenkiškojo paveldo Rusijoje globos draugiją ir tapo jos pirmininku. Publikavo straipsnius apie lenkų menininkus ir kultūrinį palikimą, atsidūrusį dėl vienu ar kitu priežasčių Rusijoje.

1930 m. jam pasiūlė meno istorijos profesoriaus pavaduotojo vietą Vilniaus universitete. Po keturių metų M. Moreliovskis buvo paskirtas profesoriumi, o vėliau tapo menų fakulteto prodekanu. Gyvendamas Vilniuje energingai dirbo kultūros ir visuomenės naudai. Išleido darbus apie senoviškus audinius Lenkijoje, apie Piastų karališkąsias insignijas ir senovinį meną Vilniaus krašte (Zarysy syntetyczne sztuki wilenskiejod gotyku do neoklasycyzmu). Ėjo VMBD meno istorijos sekcijos pirmininko pareigas. Buvo Vilniaus miesto muziejaus ekspertu ir paveldosaugos patarėju. Domėjosi Vilniaus aukštutinės pilies tyrimo rezultatais, teikė pasiūlymus dėl jos rekonstrukcijos ir išsaugojimo. Vilniuje dirbo iki 1945 m., o po to išvyko į Liubliną, dirbo Vroclave.

Jo darbai buvo minimi tarptautiniuose meno istorijos kongresuose. Kompetentingas M. Moreliovskis buvo dažnai kviečiamas dėstyti įvairių pasaulio šalių universitetuose.

M. Moreliovskis paskutiniąsias gyvenimo dienas praleido Vroclave, kur 1963 m. liepos 24 d. mirė. Palaidotas Krokovoje, Rakovicų kapinėse.

Obst Jan

Istorikas ir žurnalistas Jonas Obstas gimė 1876 m. gruodžio 24 d. Leipzige. Šiame mieste baigė gimnaziją ir universitetą. Iš pradžių pasirinko gamtos mokslus, bet po tam tikro laiko suprato, jog jo pašaukimas yra kultūros istorija ir politinė ekonomika. J. Obstas augo atmosferoje, persmelktoje antilenkiškų nuotaikų. Jo susidomėjimas lenkiškąja kultūra gimė visiškai atsitiktinai. Nuvažiavęs į Livoniją tvarkyti šeimos turto reikalų grįždamas atgal į Vokietiją užvažiavo į Gardiną, kur susipažino su E. Ožeškiene. Jos pasakojimai apie Vilniaus kraštą sužavėjo istoriką. Tarp jų užsimezgė draugystė. Iki VMBD įsteigimo tai buvo dažna E. Ožeškienės ir J. Obsto pokalbių tema.

Kurį laiką gyveno Maskvoje. Čia archyvuose rinko informaciją, susijusią su Abiejų Tautų Respublika. Nuo 1903 m. redagavo leidinį „Kraj“. Įsteigė specializuotą leidinį „Kwartalnik Litewski“, skirtą Lietuvos ir Baltarusijos kultūrinio paveldo, kraštotyros ir etnografijos problemoms aptarti. Stengėsi sutelkti geriausius rašytojus. Dėl to susirašinėjo ir su E. Ožeškiene.

1911 m. J. Obstas persikraustė į Vilnių. Tais pačiais metais jis nupirko patalpas Bernardinų gatvėje, kuriose Adomas Mickevičius rašė poemą „*Grażina*“. Šiame name kaupė medžiagą apie rašytoją.

Į Vilnių J. Obstas perkėlė taip pat „Kwartalnik Litewski“ redakciją, kuris pasirodė Lietuvos teritorijoje padedant Pranciškui Ravitui (Franciszek Rawita) pavadinimu „Litwa i Ruś“. Šiuose laikraščiuose mokslininkas publikavo savo istorinius straipsnius, sukaupią archyvinę medžiagą. Galima sakyti, kad J. Obstas buvo vienas geriausias istorijos populiarintoju Vilniaus krašte.

Nuo 1911 m. buvo VMBD nariu, o po metų tapo Draugijos sekretoriumi ir atsakingas už jos publikacijas. J. Obstas domėjosi Lietuvos heraldika. Jo pagrindinis šaltinis buvo Lietuvos Metrika ir LDK privilegijų originalai. Kartu su T. Dmachovskiu jie aprašė 74 LDK miestų herbų. Iš jo užrašų sužinome apie Balninkų herbą. Dar toje pačioje amžiaus pusėje J. Obsto duomenimis pasinaudojo Bronius Šaliamoras, leisdamas Lietuvos miestų spalvotus herbinius atvirukus. Reikšmingi buvo tokie jo darbai kaip „*Historia cudownego obrazu Matki Boskiej Ostrobramskiej*“ („*Aušros Vartų Marijos paveikslo istorija*“), „*Dwór wileński Zygmunta Augusta*“ („*Karaliaus Žygimanto Augusto dvaras*“). Veikalų pavadinimai byloja apie norą populiarinti istoriją ir išreiškia paties autoriaus asmenybės dinamiškumą ir impulsyvumą.

Tiksli mirties data ir palaidojimo vieta nežinoma. Manoma, kad J. Obstas mirė 1941 m. ir galėjo būti palaidotas Vilniuje, nes paskutiniaisiais metais gyveno šiame mieste.

Orzeszkowa Eliza

Eliza Ožeškinė iš Pavlovskių gimė 1841 m. birželio 6 d. Milkovščiznos dvare, Gardino valsčiuje. Patriotizmą mažajai Elizai įskiepijo mama, o pirmines žinias suteikė kviečiami į namus mokytojai. Mirus jos seseriai Klementinai, Eliza atsidūrė Varšuvoje mergaičių pensionate (1852-57 m.). Čia atsiskleidė jos rašytojos sugebėjimai. Būtent pensionate užsimezgė ilgalaikė draugystė su Marija Vasilovska (Maria Wasiłowska), vėliau Konopnicka.

1858 m. dar visai jauną motina ištekino busimą rašytoją už dvarininko Petro Ožeškos (Piotr Orzeszko). E. Ožeškienė persikraustė gyventi į Liudvinavą. Gyvenimas vyro dvare buvo nerūpestingas, bet laikui einant tapo nepakenčiamai nuobodus. E. Orzeškienė vis daugiau laiko praleisdavo prie knygų, bendravo su valstiečiais. Vėliau savo patyrimus perteikė knygose.

E. Ožeškienė dalyvavo 1863. sukilime, globojo ir slapstė sukilėlius, rūpinosi kaimo vaikų edukacija. Už tokį lojalumą sutramdžius nepaklusnumą carinė valdžia konfiskavo Ožeškų turta, o vyras Petras buvo ištremtas į Rusijos gilumą.

Nuo 1969 m. E. Ožeškienė apsigyveno Gardine. Kartais atvažiuodavo i gimtąjį Milkovščiznos dvarą, kurį 1970 m. pardavė, paklaususi šeimos draugo advokato Stanislovo Nahorskio (Stanisław Nahorski) patarimo. Maždaug šiuo laikotarpiu buvo parašyti geriausi jos kūriniai „*Marta*“, „*Meier Ezofowicz*“, „*Pamiętnik Wacławy*“. E. Ožeškienė daug laiko ir pastangų skyrė visuomeninei veiklai. Ji įsteigė moterų būrelį. Jo narės užsiėmė labdara, aptarė aktualias

problemas, diskutavo mokslinėmis ir politinėmis temomis. Galima sakyti, jog tai buvo tų metų savotiška feminizmo oazė.

E. Ožeškienė surinko didelę biblioteką ir dažnai jos namuose lankydavosi žmonės, norintys pasiskolinti vieną kitą knygą. Rašytoja dažnai lankėsi Vilniuje. Atidarė čia knygyną. Palaikė ryšius su V. Zahorskiu, A. Parčevskiu. Palaikė jų mintį apie mokslo draugijos įsteigimą. Buvo viena iš pirmųjų 1907 m. įkurtos VMBD narė.

1896 mirė antras E. Ožeškienės vyras S. Nahorskis. Po vyro ir draugo mirties susilpnėjo E. Ožeškienės sveikata. Ji mirė 1910 m. gegužės 11 d. dėl širdies ligos. Buvo palaiduota Gardine. E. Ožeškienės laidotuovėse dalyvavo daug žmonių, tarp jų ir VMBD nariai. Jos gausi biblioteka, rankraščiai bei asmeniniai daiktai atiteko VMBD.

Parczewski Alfons

1849 m. lapkričio 15d. Kališo mieste gimė teisininkas, istorikas, kultūros ir politikos veikėjas, Varšuvos ir Stepono Batoro universiteto profesorius bei VMBD įkūrėjas Alfonsas Parčevskis. Pirminį bendrąjį išsilavinimą įgijo namuose. Nuo 1864 m. mokslus tęsė Kališo Filologijos gimnazijoje, po metų jau studijavo teisę ir administravimą Varšuvos pagrindinėje mokykloje. 1869 m. apsigynė advokato diplomą ir grįžo dirbti į gimtąjį Kališą.

Čia prasidėjo jo politinė ir visuomeninė karjera. A. Parčevkis, kaip Rusijos pilietis, negalėjo atvirai priešintis carinei valdžiai, taigi nusprendė kovoti su prūsų priespauda ir padėti lenkams, gyvenantiems šioje valstybėje ir kenčiantiems nuo germanizacijos. 1884 m. įkūrė leidinio „Nowiny Śląskie“ redakciją. Domėjosi Keltų likimu ir už nuopelnus šioje srityje 1901 m. gavo Velso bardo titulą.

Ypač vaisingi buvo 1906 metai. A. Parčevskis buvo išrinktas Rusijos Dūmos deputatu, parėmė L. Abramovičiaus idėją įsteigti draugiją, kurioje būtų sutelktas Vilniaus krašto mokslinis potencialas, besidomintis jo kultūra ir praeitimi bei siekiantis išsaugoti palikimą.

1907 m. buvo pasirašytas VMBD įkūrimo dokumentas.

Pirmojo Pasaulinio karo metais Kališas buvo sugriautas. 1914 m. advokatas persikraustė į Varšuvą ir dėstė universitete. Po penkerių metų A. Parčevskis apsigyveno Vilniuje. Kurį laiką vadovavo Teisės fakultetui, o 1922 – 1924 m. ėjo Stepono Batoro universiteto dekanu pareigas.

A. Parčevskis mirė 1933 m. balandžio mėnesį. Jo palaikai buvo pervežti į Kališą kur ir palaiduoti.

Wawrzyniec Puttkamer

Laurynas Puttkameris gimė 1859 m. Bolcienikų kaime Lydos valsčiuje. 1880 m. L. Puttkameris baigė Peterburgo universitetą, gavo susisekimo kelių inžinieriaus diplomą. Iš pradžių

dirbo Polesės apylinkėse, vadovavo gruntų nusausinimo darbams. Vėliau dirbo prie geležinkelio Balstogė-Baranovičiai ir Černichovas-Nežynas projekto. Taip pat teikė statybines medžiagas bendrovėms, tęsiančioms geležinkelius.

L. Puttkammeris buvo protestantas, turėjo vokišką pavardę. Dėl šių priežasčių XIX a. pradžioje, kai lenkai ir lietuviai negalėjo pirkti žemės ir dvarų, L. Puttkameris įgydavo juos be didelių kliūčių. Nupirktus dvarus jis atnaujino, statė gamyklas, vystė gyvulininkystę ir žemdirbystę. L. Puttkameris buvo vienas didžiausių žemvaldžių Lietuvoje, kuris puoselėjo dvarų kultūrą.

1900 m. L. Puttkameris buvo išrinktas Tautinės ligos nariu, o 1907 m. – į II Dūmą, tapo vienas pirmųjų VMBD narių.

L. Puttkameris mirė 1923 m.

Szukiewicz Wandalin

Vandalinas Šukevičius gimė 1852 m. Načos dvare, Lydos valsčiuje. Sužavėtas gimtųjų vietų piliakalnių ir senovinių gyvenviečių V. Šukevičius mokslinę veiklą pradėjo Eišiškių, Radunio ir Dubičo apylinkėse.

Jaunystėje Jozefo Jundzilo (Józef Jundziłł) paveiktas V. Šukevičius susidomėjo botanikos mokslais. Dvejus metus jis studijavo Pagrindinėje Varšuvos mokykloje, 1872 m. sugrįžo į Načą. Nuo 1899 keletas metų gyveno Vilniuje ir vadovavo archeologijos būreliui. Buvo vienas iš VMBD steigėjų bei jos garbės nariu. Dirbo Draugijos archeologijos skyriuje. Rūpinosi ir katalogavo dovanotas vertybes. Tarpukario metais dalis jo sukauptos kolekcijos buvo saugoma Stepono Batoro Universitete ir VMBD muziejuje, kita dalis, o taip pat ir dokumentai, laiškai liko tėvų namuose Načioje iš kur dingo. Manoma, kad prie to galėjo prisidėti sovietinės armijos kariai. Po II pasaulinio karo VMBD saugomi rinkiniai atiteko įvairiems Vilniaus muziejams. Dabar jos galima apžiūrėti Lietuvos nacionaliniame muziejuje. Mirė 1919 m. ir palaidotas Načos koplyčioje. Gyvenimą jis atidavė archeologiniams tyrinėjimams.

V. Šukevičius vienas iš pirmųjų pradėjo akmens amžiaus gyvenviečių paieškas Lietuvoje. Ištyrinėjęs Merečankos, Kotros, Versokos, Pielasos krantus, V. Šukevičius atrado apie 100 priešistorines žmonių gyvenamąsias vietas. Rinko ir tyrinėjo geležies laikotarpio palikimą.

Mokslininko neapsiribojo vien archeologija. Jis surinko gausią Lietuvos kryždirbystės ir drožinėtu koplytėlių kolekciją.

Jis bandė įtraukti į savo veiklą jaunimą. Rengė diskusijų vakarus kultūrinio paveldo temomis, organizavo įvairias ekskursijas po Vilniaus kraštą. Kartu su Stanislovu Fleury (Stanisław Fleury) fotografavo tas vietas. Į tokio pobūdžio veiklą siekė įtraukti kuo daugiau žmonių. Populiarino kultūrinį palikimą ir jo saugojimą.

Savo tyrinėjimų rezultatus jis publikavo leidiniuose "Światowid", "Kłosy", "Kurier Litewski", "Kwartalnik Litewski", "Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie". 1901 m. jis išleido kulminavusią jo 10 m. darbą monografiją *"Szkice z archeologii przedhistorycznej Litwy. I. Epoka kamienna w gubernii wileńskiej"* („Lietuvos priešistorės apibraiža anglimi: Akmens amžius Vilniaus gubernijoje“).

Palaikė santykius su Z. Gliogieriu ir Julijanas Talko-Hrynevičiumi (Julian Talko-Hryniewicz). Dalyvavo IX archeologų suvažiavime Vilniuje, kur užsimezgė naudingų pažinčių. Bendradarbiavo su carine Archeologijos komisija, kurios dėka vėliau buvo palengvintas pasirošimas Trakų pilies konservavimui bei Dominikonų bažnyčios liekanų išsaugojimas.

Uziębło Łucjan

Liucijanas Uzembla gimė 1864 metais. Ypač dideli šio kultūros veikėjo nuopelnai Vilniaus publicistikos bei bibliotekininkystės srityje.

Matyt, inspiruotas savo potraukių praeities palikimui, 1899 m. įkūrė Senienų ir etnografijos mylėtojų draugiją. 1907 m. Dauguma jos narių įstojo VMBD. Pats L. Uzembla perdavė VMBD bibliotekai gausų knygų rinkinį.

L. Uzembla neabejingas buvo paveldo nykimo problemai. Kartu su F. Ruščicu ir H. Lenskiu materialiai rėmė Bernardinų kapinių kolumbariumų (vienintelio išlikusio, buvę Rasų kapinėse sunaikinti XX a. 5 deš.) remontą.

1908 – 1914 m. vadovavo Meno ir mokslo muziejui.

Mirė 1942 metais.

Zahorski Władysław

Vladislovas Zahorskis Maskvos universitete studijavo mediciną. Baigęs mokslus dirbo gydytoju Jekaterinburge, Čeliabinske. Teko dirbti kalėjimo ir karo ligoninėse. 1892 m. po šiltinės epidemijos, nusilpus sveikatai, persikraustė į Kėdainius. Nuo 1893 m. apsigyveno Vilniuje, užsiėmė individualia gydytojo praktika. Įstojo į Vilniaus gydytojų draugiją, joje ėjo sekretoriaus pareigas. Lenkų ir rusų kalbomis išleido šios draugijos istoriją. Prisidėjo organizuojant A. Mickevičiaus gimimo 100-metį, 1917 m. Tado Kosciuškos mirties 100-metį. Dalyvavo Lietuvos tautiniame atgimime.

Gerai pažinodamas Vilnių V. Zahorskiui vedė ekskursijas. Jo klausytojais dažniausiai būdavo miesto svečiai, atvykę čia verslo reikalais arba organizacijų nariai. V. Zahorskis įkūrė Vilniaus senienų Mylėtojų draugiją, o nuo 1904 m. tapo jos pirmininku. Bendradarbiavo leidžiant Lietuvos metraštį, kuriame buvo publikuotas jo straipsnis apie lenkų paveldą Vilniuje. V. Zahorskis

buvo altruistinės sielos žmogus. Jis užsiėminėjo labdara. Rūpinosi beglobiais vaikais, teikė gydytojo paslaugas vargšams skirtoje ligoninėje.

1906 m. talkininkavo šv. Mykolo bažnyčios restauravimo grupei, išleido monografijas apie bažnyčios istoriją ir vykdomus darbus. Tais pačiais metais su A. Parčevskiu įsteigė Mokslo bičiulių draugiją. Iš pradžių V. Zahorskiui atiteko muziejaus valdytojo, o po metų ir pirmininko pavaduotojo pareigos. Vėliau kartu su Abramovičiumi ir Studnickiu sudarė muziejaus įstatų projektą.

V. Zahorskis prisidėjo prie „Zorza Wileńska“, „Dziennik Wileński“ leidimo. Parengė išsamų vadovą po Vilniaus miestą (1910 m.). Tai buvo kone pirmas tokio pobūdžio leidinys, pasižymėjęs detaliu miesto lankytinų vietų aprašymu ir jų istorijos pateikimu.

1908 m. tapo Vilniaus miesto tarybos komisijos nariu, kuri sprendė klausimą dėl gatvių pavadinimų pakeitimo iš rusiškų į lenkiškus.

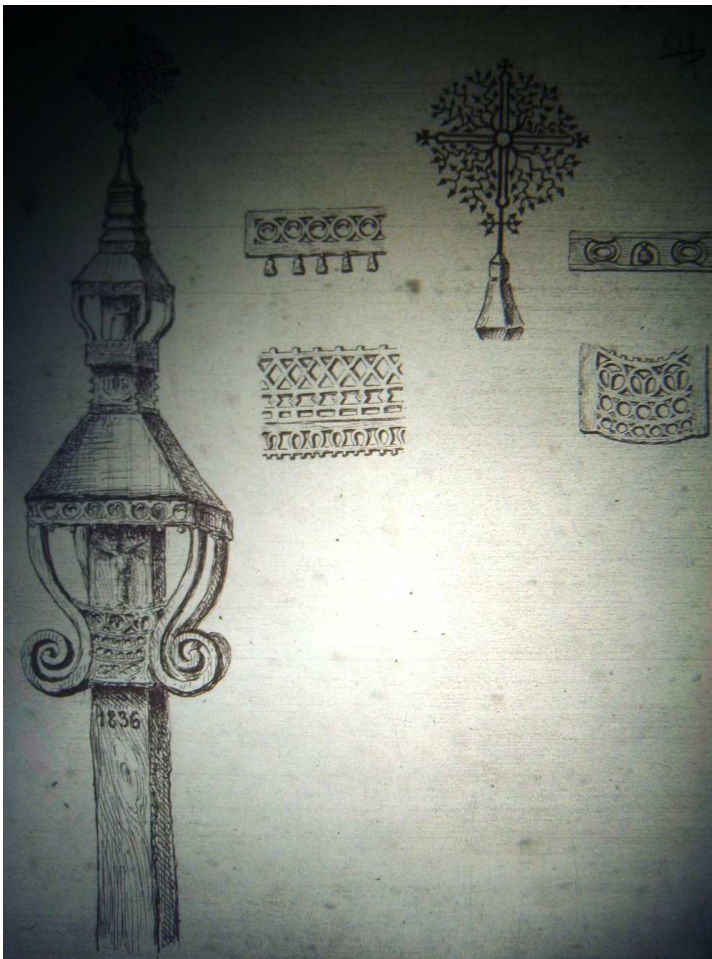
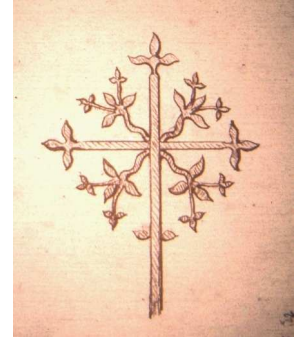
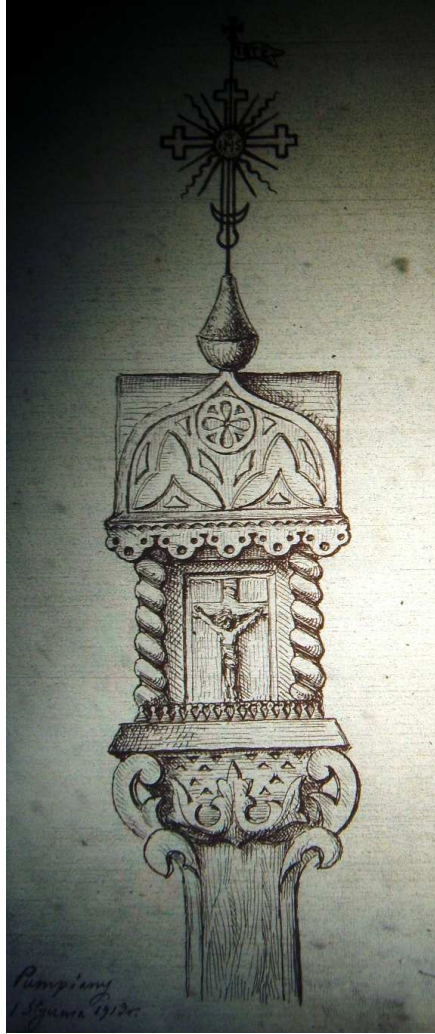
V. Zahorskis turėjo įgimtas organizatoriaus savybes. Jam dažnai pavesdavo rūpintis renginių ruošimu, įvairių parodų, ekspozicijų rengimu. J. Obstui ir F. Ruščicui padedant V. Zahorskis įrengė Vilniaus katedroje bažnytinio meno palikimo muziejų, kurio ekspozicija susilaukė daugumos piliečių ir miesto svečių dėmesio.

Gydytojas ir visuomenės veikėjas V. Zahorskis domėjosi fotografija. Sukauptus egzempliorius eksponavo parodoje „Krajobraz Polski w Wilnie“ („Lenkijos vaizdai Vilniuje“). Jis užfiksavo nemažai bažnyčių vaizdų. Kai kurie iš jų buvo publikuojami iliustruotame leidinyje „Kurjer Litewski“.

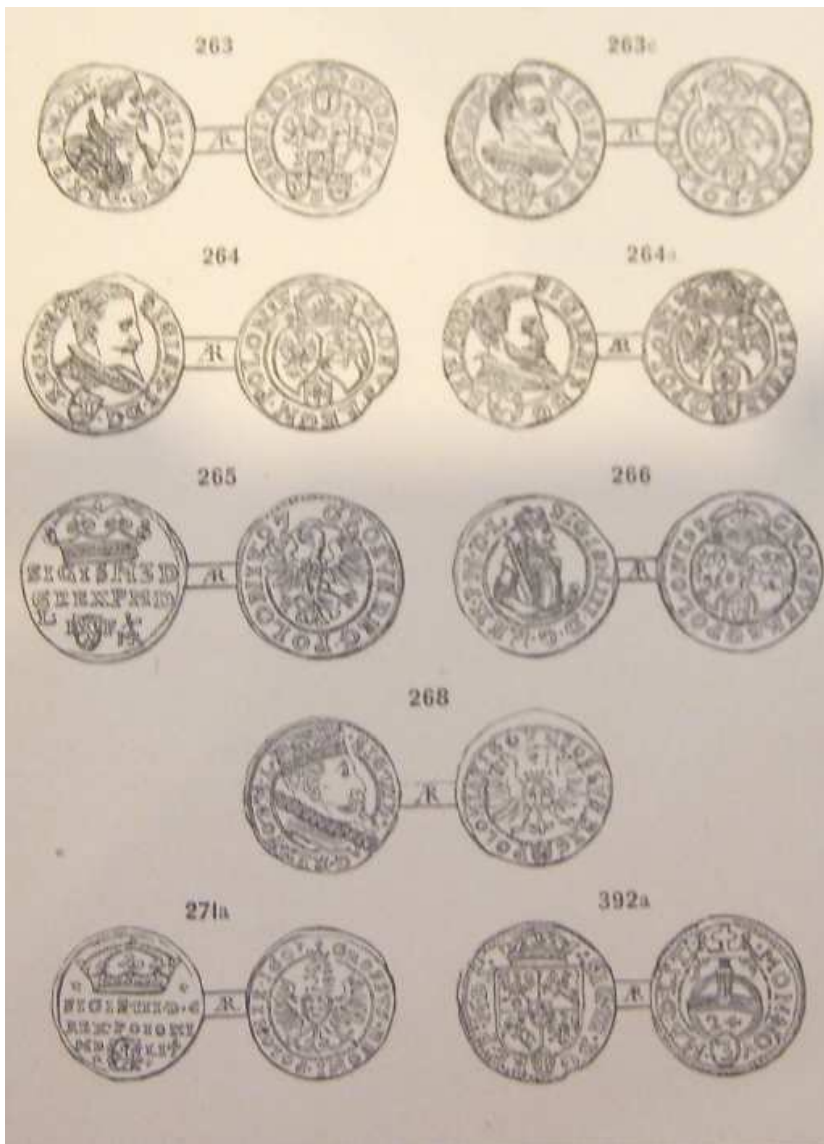
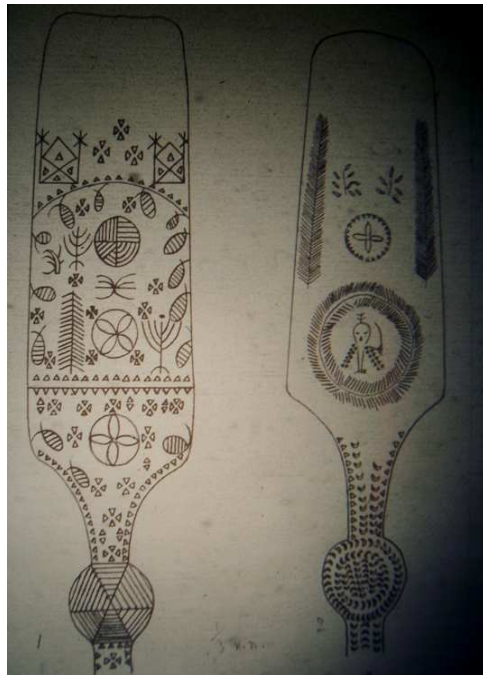
1924 m. V. Zahorskis buvo paskirtas Vilniaus apskrities konservatorių komisijos nariu.

Po metų Stepono Batoro universiteto Senatas suteikė V. Zahorskiui už jo nuopelnus medicinos ir kultūros srityse garbės daktaro laipsnį. Nuo pat VMBD įsteigimo buvo jos pirmininko pavaduotoju.

V. Zahorskis mirė 1927 m rugpjūčio 24 dieną.

2. V. Šukevičius. Kryžius iš Pasvalio apylinkių. 1913
3. V. Šukevičius. Kryžius iš Pumpėnų miestelio. 1913
4. V. Šukevičius. Metalinis kryžius iš Vilniaus krašto. 1913
5. V. Šukevičius. Kryžius iš Pumpėnų miestelio. 1913
6. Vaclovas Veitko (Wacław Wejtko). Telšių apskrities kryžius ir dekoru elementai. 1913

7. Lydos apskrities verpsto papuošimas.

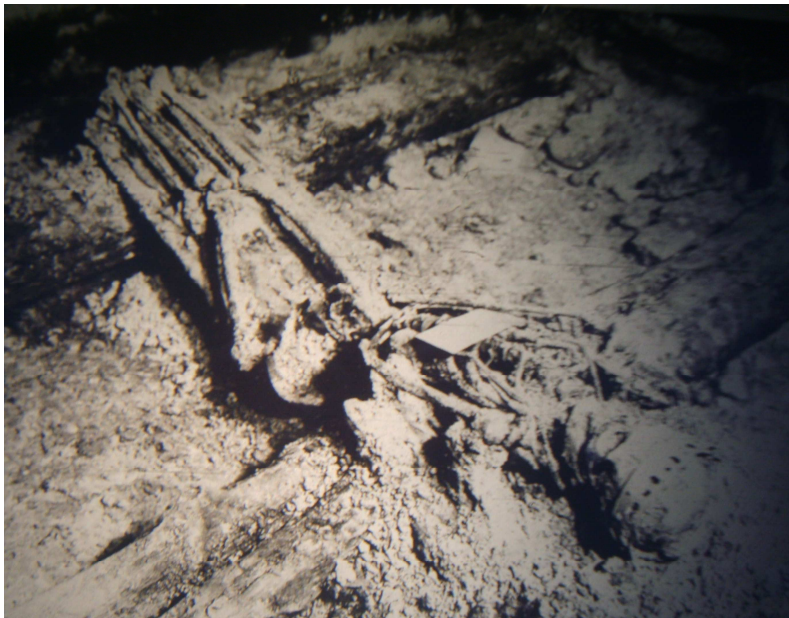
8. V. Šukevičius. Lydos apskritie verpsto papuošimas.

9. Monetų egzemplioriai iš VMBD numizmatikos rinkinių.

10. Aušros Vartų Dievo motinos paveikslas po restauravimo. 1927

11. Aušros Vartų Dievo motinos paveikslas iki restauravimo.

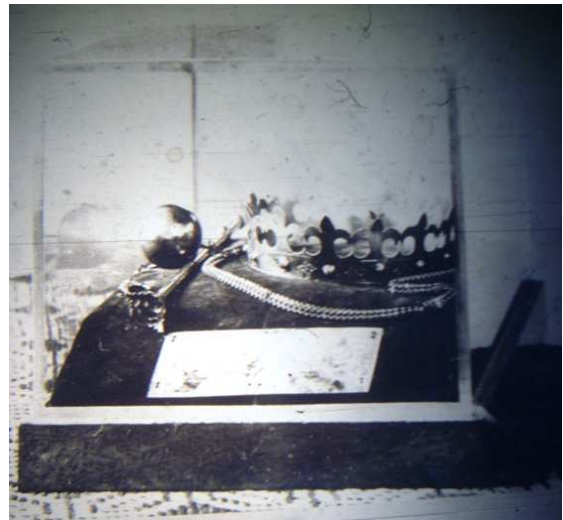
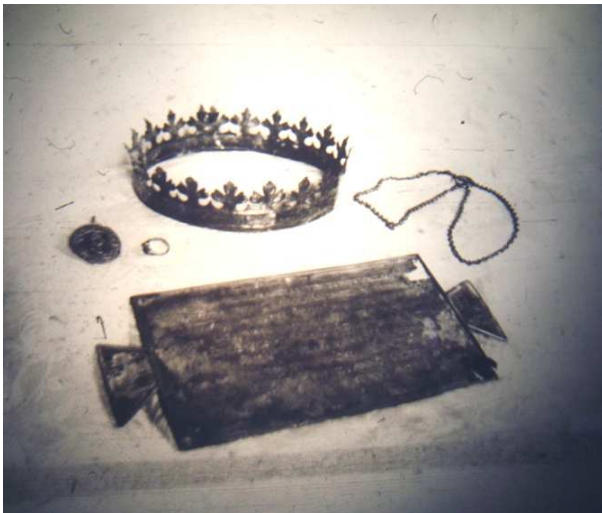
12. Aleksandro Jogailaičio galva. Nuotrauka iš F. Ruščico piešinio.

13. Aleksandro Jogailaičio palaikai. Nuotrauka iš K. Kviatkovskio paveikslo.

14. Barbaros Radvilaitės palaikai išvalius nuo kalkių. 1931

15. Barbaros Radvilaitės palaikai. Nuotrauka iš F. Ruščico piešinio.

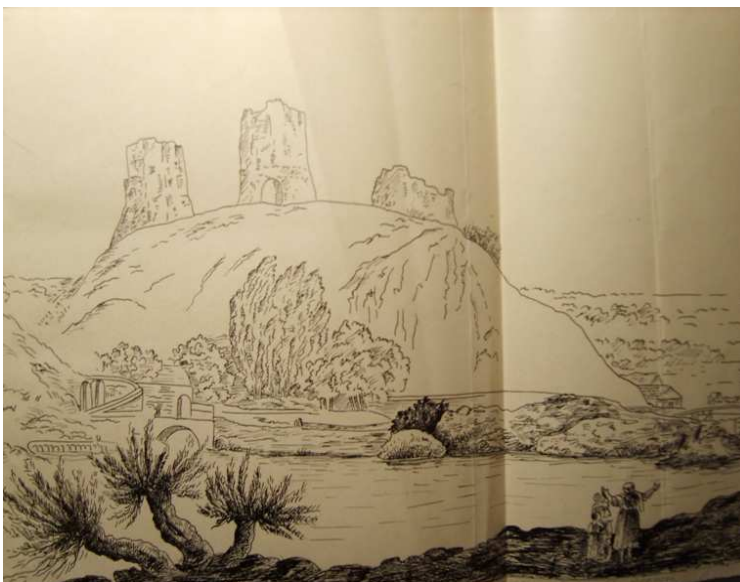
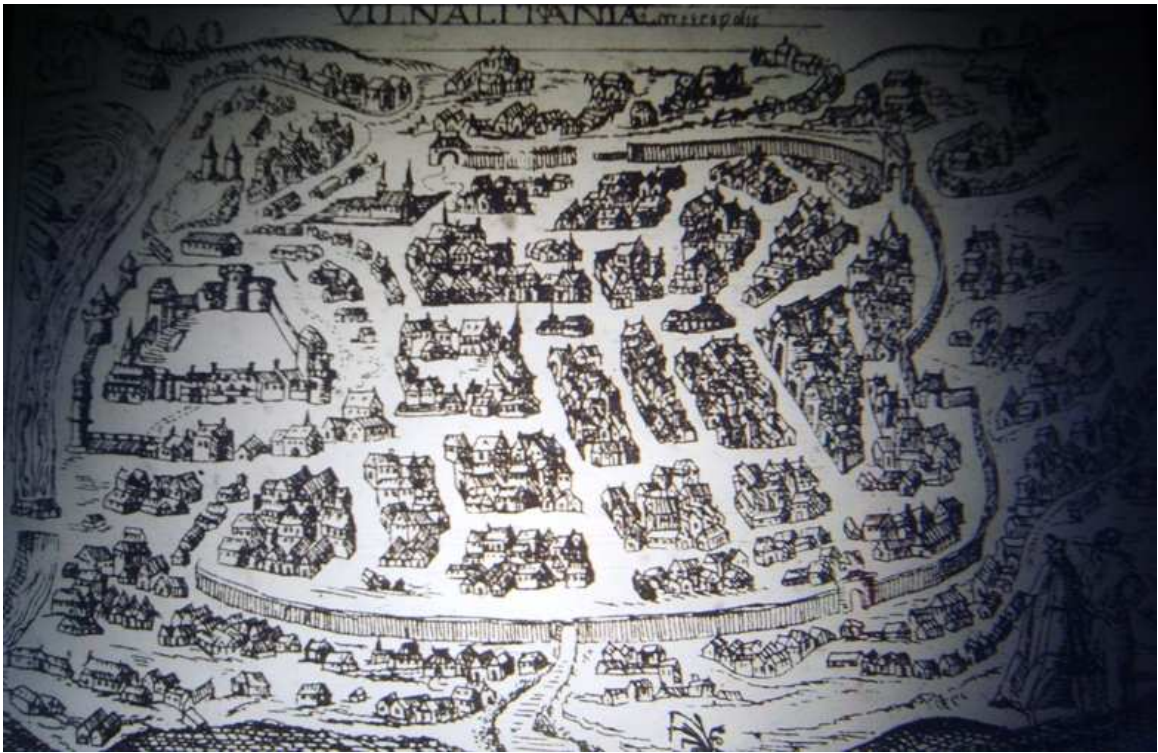

16. Aleksandro Jogailaičio karūna ir kardas.

17. Žygimanto Augusto pirmosios žmonos Elžbietos Habsburgaitės karūna, medalionas, žiedas ir lentelė su užrašu, rasti Katedros požemiuose. 1932

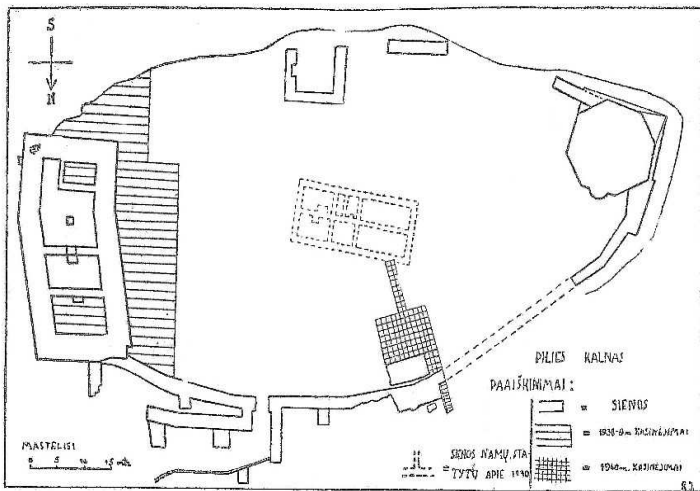
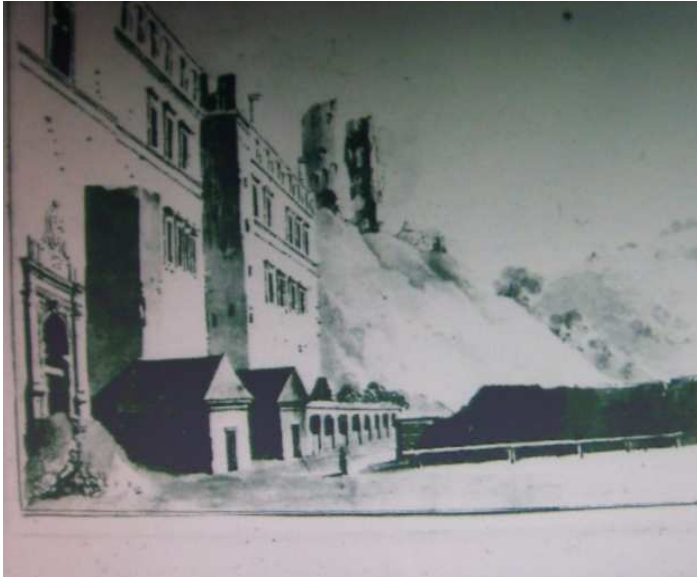
18. Barboros Radvilaitės regalijos, rastos Katedros požemiuose.

19. F. Hohenbergo piešinys. Vilniaus miesto žemėlapis 1576 m.

20. F. Smuglevičius. Vilniaus Aukštutinės pilies ir Katedros vaizdas nuo Antakalnio pusės.

21. Vilniaus aukštutinės pilies liekanos. Seno piešinio kopija

22. F. Smuglevičius. Vilniaus Aukštutinės pilies šiaurinio bokšto liekanos.

23. Vilniaus Aukštutinės pilies šiaurinis bokštas, dengtas skarda.

24. Vilniaus Aukštutinės pilies šiaurinio bokšto vaizdas iš bernardinų sodo pusės.

Parodos rūmai. 1920

25. E. ir V. Holubovičiai. Pilies kalno kasinėjimų plotas.

26. V. Parčevskis.
Vilniaus Aukštutinės
pilies gyvenamojo
pastato pietų
pusės piliorius. 1937

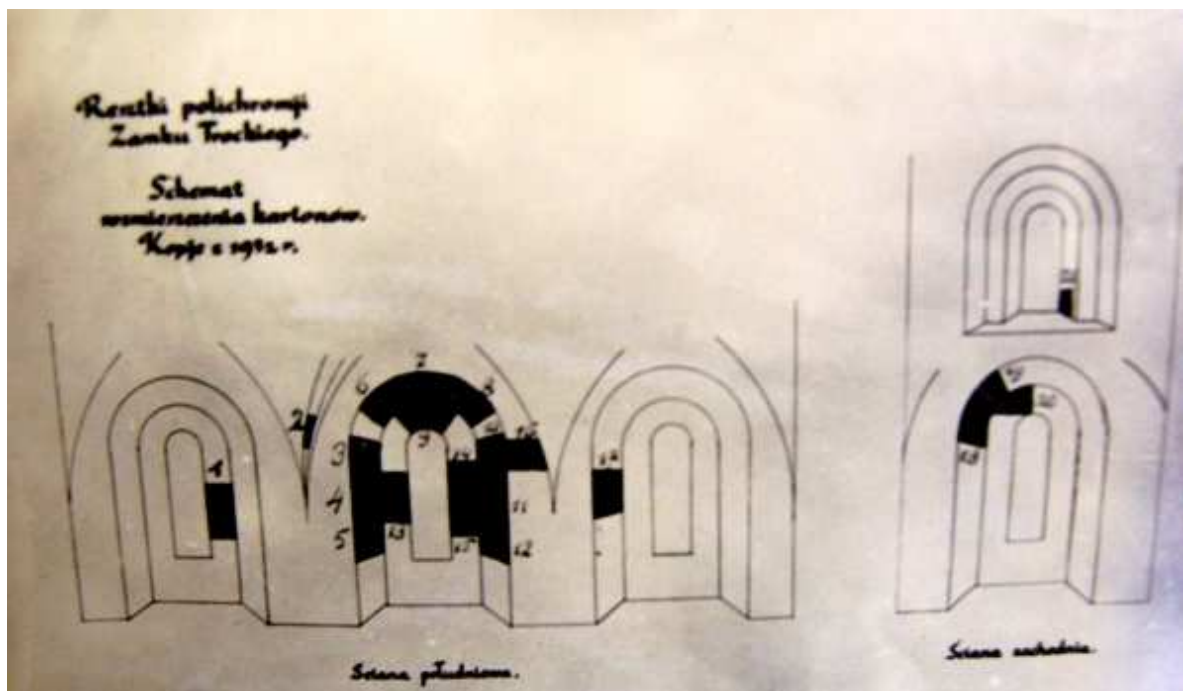
27. V. Parčevskis.
Vilniaus Aukštutinės
pilies gyvenamojo
pastato pietų mūro
dalis prieš
konservavimą.
1937

28. V. Parčevskis.
Vilniaus Aukštutinės

pilies vakarų mūro

užkonservuota dalis.

1937.

Vitoldas Girtvojdys (?) (Witold Girdwojyd)

Trakų salos pilies konservavimo darbų planas.

1929

30. Trakų salos pietų ir vakarų sienų

polichromijos liekanų schema.

1912 m. kopija.

29.

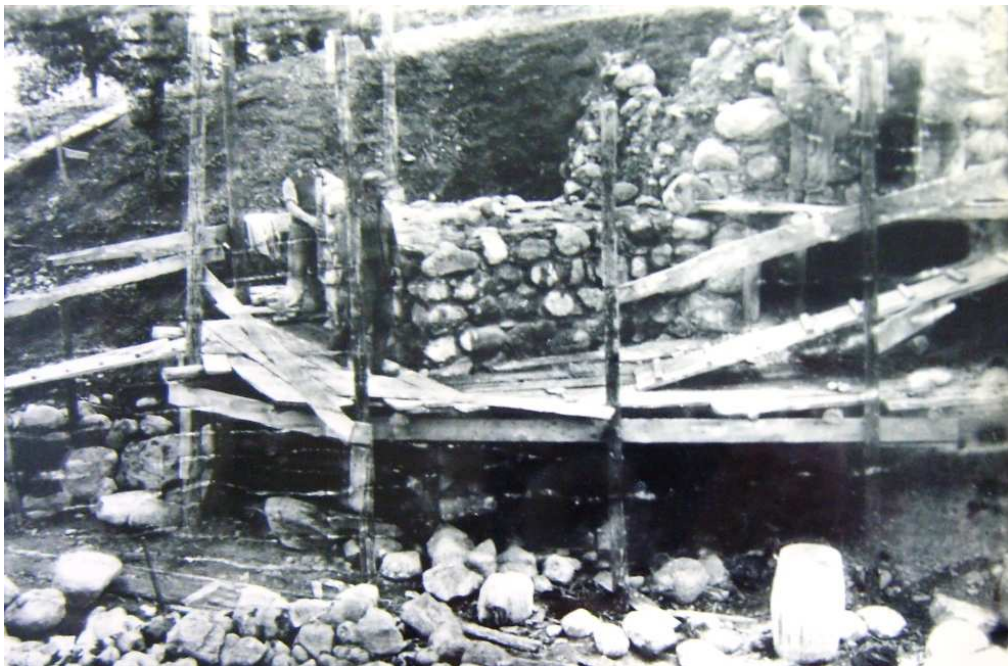

31. J. Puzinas. Trakų salos pilies liekanos. rytinis fasadas prieš konservavimo darbus. 1939

32. J. Borovskis. Trakų salos pilies

įėjimas į rūmus. 1940

33. J. Borovskis Trakų salos pilies kanalo
detalė šiauriniame gale. Arkos liekanos. 1940

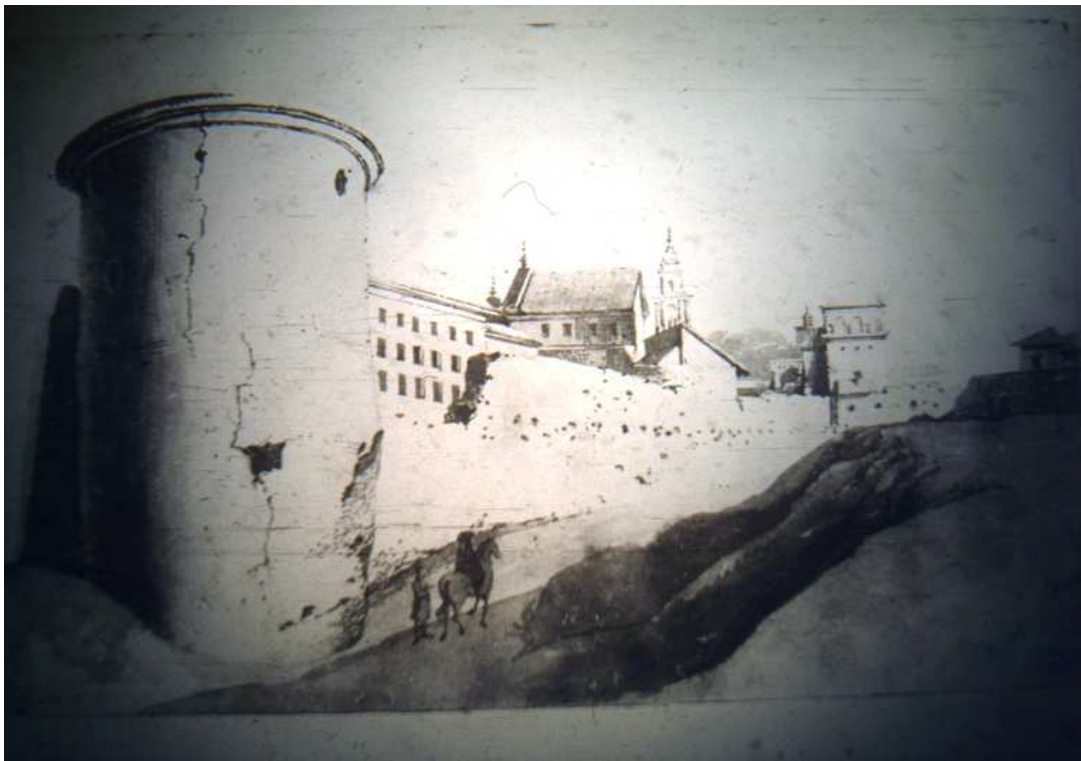
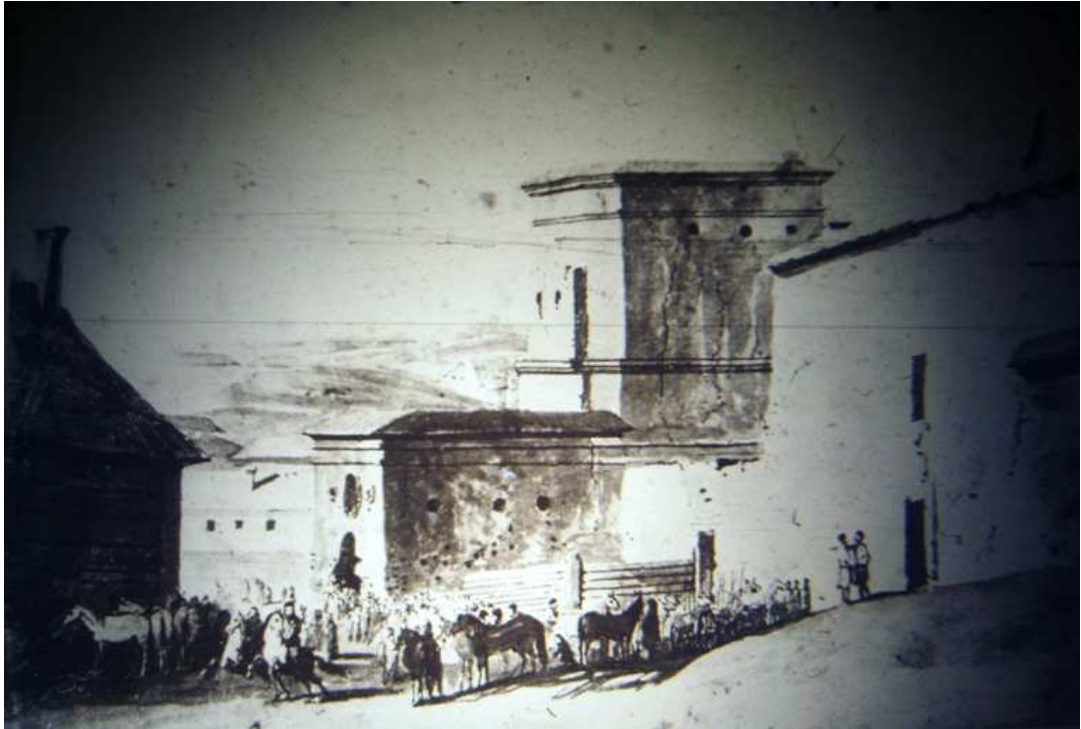
34. Trakų salos pilies konservavimo darbai. 1940

35. Trakų pusiasalio piliis.

36. Trakų pusiasalio piliis.

37. F. Smuglevičius, akvarelė.

Rudininkų vartai.

38. F. Smuglevičius, akvarelė.

Gynybinės sienos fragmentas

netoli Aušros Vartų.

39.F.Smuglevičius, akvarelė.

Subačiaus vartai

40. F. Smuglevičius, akvarelė.

Vilniaus vartai.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

1. Vilniaus senamesčio panorama nuo Subačiaus kalno, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 6, l. 34.
2. V. Šukevičius. Kryžius iš Pasvalio apylinkių. 1913, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 34, l. 30.
3. V. Šukevičius. Kryžius iš Pumpėnų miestelio. 1913, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 34, l. 30.
4. V. Šukevičius. Metalinis kryžius iš Vilniaus krašto. 1913, *LVIA*, f. 1135, ap.6, b. 34, l. 33.
5. V. Šukevičius. Kryžius iš Pumpėnų miestelio. 1913, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 34, l. 33.
6. Vaclovas Veitko (Wacław Wejtko). Telšių apskrities kryžius ir dekorų elementai. 1913, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 34, l. 82.
7. Lydos apskrities verpsto papuošimas, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 30, l. 229.
8. V. Šukevičius. Lydos apskrities verpsto papuošimas, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 34, l. 230.
9. Monetų egzemplioriai iš VMBD numizmatikos rinkinių, *LVIA*, f. 1135, ap.22, b. 24, l. 140.
10. Aušros Vartų Dievo motinos paveikslas po restauravimo. 1927, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 334a, l. 27.
11. Aušros Vartų Dievo motinos paveikslas iki restauravimo, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 334a, l. 20.
12. Aleksandro Jogailaičio galva. Nuotrauka iš F. Ruščico piešinio, *LVIA*, f. 1135, ap. 6, b. 34, l.
13. Aleksandro Jogailaičio palaikai. Nuotrauka iš K. Kviatkovskio paveikslo. *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308a, l. 6.
14. Barbaros Radvilaitės palaikai išvalius nuo kalkių. 1931, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308, l. 53.
15. Barbaros Radvilaitės palaikai. Nuotrauka iš F. Ruščico piešinio, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308, l. 37.
16. Aleksandro Jogailaičio karūna ir kardas, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308, l. 18.
17. Žygimanto Augusto pirmosios žmonos Elžbietos Habsburgaitės karūna, medalionas, žiedas ir lentelė su užrašu, rasti Katedros požemiuose. 1932, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308, l. 15.
18. Barbaros Radvilaitės regalijos, rastos Katedros požemiuose, *LVIA*, f. 1135, ap.3, b. 308, l. 52.
19. F. Hohenbergo piešinys. Vilniaus miesto žemėlapis 1576 m., *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 310, l. 11.
20. F. Smuglevičius. Vilniaus Aukštutinės pilies ir Katedros vaizdas nuo Antakalnio pusės, *LVIA*, f. 1135, ap.3, b. 321, l. 4
21. Vilniaus aukštutinės pilies liekanos. Seno piešinio kopija, *LVIA*, f. 1135, ap. 8, b. 6, l. 32.

22. F. Smuglevičius. Vilniaus Aukštutinės pilies šiaurinio bokšto liekanos, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 321a, l. 6.
23. Vilniaus Aukštutinės pilies šiaurinis bokštas, dengtas skarda. *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308a, l.
24. Vilniaus Aukštutinės pilies šiaurinio bokšto vaizdas iš bernardinų sodo pusės. Parodos rūmai. 1920, *LVIA*, f. 1135, ap.3, b. 321a, l. 73.
25. E. ir V. Holubovičiai. Pilies kalno kasinėjimų plotas, Holubovičiai E. ir V. *Gedimino kalno Vilniuje 1940 metų kasinėjimų pranešimas*. Kaunas, 1941, p. 16.
26. V. Parčevskis. Vilniaus Aukštutinės pilies gyvenamojo pastato pietų pusės piliorius. 1937, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 293, l. 7.
27. V. Parčevskis. Vilniaus Aukštutinės pilies gyvenamojo pastato pietų mūro dalis prieš konservavimą. 1937, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 293, l. 15.
28. V. Parčevskis. Vilniaus Aukštutinės pilies vakarų mūro užkonservuota dalis. 1937, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 293, l. 5.
29. Vitoldas Girtvoydas (?) (Witold Girdwoyd) Trakų salos pilies konservavimo darbų planas. 1929, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 4235, l. 18.
30. Trakų salos pietų ir vakarų sienų polichromijos liekanų schema. 1912 m. kopija, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 4235, l. 19a.
31. J. Puzinas. Trakų salos pilies liekanos. rytinis fasadas prieš konservavimo darbus. 1939, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 143, l. 13.
32. J. Borovskis. Trakų salos pilies įėjimas į rūmus. 1940, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 4235, l. 62.
33. J. Borovskis Trakų salos pilies kanalo detalė šiauriniame gale. Arkos liekanos. 1940, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 143, l. 79.
34. Trakų salos pilies konservavimo darbai. 1940, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 143, l. 41.
35. Trakų pusiasalio pilis, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 4235, l. 32.
36. Trakų pusiasalio pilis, *LAA*, f. 1019, ap. 11, b. 4235, l. 31.
37. F. Smuglevičius, akvarelė. Rudininkų vartai. *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308a, l. 12.
38. F. Smuglevičius, akvarelė. Gynybinės sienos fragmentas netoli Aušros Vartų, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308a, l. 10.
39. F. Smuglevičius, akvarelė. Subačiaus vartai, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308a, l. 19.
40. F. Smuglevičius, akvarelė. Vilniaus vartai, *LVIA*, f. 1135, ap. 3, b. 308a, l. 18.

VILNIUS SCIENCE MATES' UNION CONTRIBUTION TO THE CULTURAL HERITAGE PRESERVATION OF VILNIUS CITY AND VILNIUS

SUMMARY

First steps of the heritage preservation in Lithuania are penetrated in 19th century. Greater interest in cultural heritage, its comprehension and preservation among eggheads it is noticed namely then. So, the system of heritage preservation is comparably a young sphere, which momentarily day-after-day infiltrates into a social life and becomes integrant. Cultural heritage preservation topicalities are more frequently examined presently by the mass media. Unfortunately, not enough attention is paid to fountainhead of the cultural heritage, as well as to pathfinders-romanticists who worked in this field fascinated by Vilnius region cultural heritage and envisaged its historical, ethnic and ideological significance.

Science Society of Lithuania (further – SSL) and Vilnius science mates' union (VSMU) in the field of heritage preservation have commanded notably. Societies were established in 1907 and functioned in parallel during the whole inter-war period. Goals and activity fields of both societies were alike. Members of both societies actively and enthusiastically attempted to retain the cultural heritage of the Grand Duchy of Lithuania (GDL). And only at the beginning of 20th century when Lithuania under influence of political situation was divided into two camps, an artificial contrariety aroused between them, as is known from the correspondence of the societies.

Works of SSL attained more attention of the Lithuania's historiography than works of VSMU. Documents, activity reports which are secured in State historical archives of Lithuania provide a lot of information about SSL. Iconography gathered by VSMU and used by latter-day professionals is very precious. VSMU activity protecting art heritage is described in Laima Laučkaitė's monograph. The circumstances of Union museum's foundation and destiny of the West Europe paintings' collection were investigated by Jolanta Širkaitė. Information about excavation, restoration and preservation works of Vilnius upper castle and Trakai Island and the Peninsula castles can be found in Napoleonas Kitkauskas and Stasys Mikulionis monographs.

VSMU was established and guided by Alfonsas Parčevskis, Dr. Vladislavas Zahorskis, Jonas Kurčevskis. According the sustained regulations, the Union's activity may be divided into 2 periods: 1907-1921 and 1922-1941. At the beginning the Union solved organizational questions, accumulated and inventoried art collections, books, documents, recorded the vanishing heritage, especially wooden folk craft works. It is the Union's merit that information about these works, conveyed in iconographic way, reached our days.

The second period of activity is considered especially productive when the University's Professors and Doctors: Prof. Stanislovas Koscialkovskis, ethnographer Dr. Elena Cehak-Holubovič, architects Julius Klosas, Prof. Ferdinandas Ruščicas, Dr. Marijonas Moreliovskis and others undertook the management of the scientific research works.

From the starting point VSMU particularly took care of the preservation of main GDL heritage objects – the Vilnius upper and Trakai Island and the Peninsula castles. It was the initial VSMU goals of greater significance and extent, realization of them stretched through the whole Union's existence, and at the end of 20th century attained flashpoint.

Research and preservation works of the castles of Trakai were highly appreciated by posterior heritage preservation experts (Stasys Mikulionis, Jonas Glemža). VSMU works on this object allowed the later investigators to rebuild the lost beauty of Trakai Island and the Peninsula castles, while the culture workers adjusted them to the museum, educational and tourist use.

The date of Vilnius upper castle buildings' construction was identified during the exploration of the object by VSMU. Archeological excavations of E. and V. Holubovič were the first bulk jobs on the Castle hill. The findings provided information about the habitants' living conditions, the origin of the first wooden buildings, and helped to identify the evolution periods of the castle. The short analysis of VSMU activities and nowadays conception highlights the same problem – the instability of the Castle hill flank's ground.

It is VSMU merit that we can admire and boast of GDL Trakai and Vilnius cities defensive architecture. Exactly these GDT heritage objects introduce our country to the world and attract our guests by their Gothic shape.